

PAMUKKALE ÜNİVERSİTESİ ARKEOLOJİ ENSTİTÜSÜ SÜRELİ YAYINI
JOURNAL OF PAMUKKALE UNIVERSITY INSTITUTE OF ARCHAEOLOGY

SAYI / ISSUE 2

ARALIK / DECEMBER 2020

e-ISSN: 2717-8471

LYCUS DERGİSİ JOURNAL

<https://dergipark.org.tr/lycus>

e-ISSN: 2717-8471

PAMUKKALE ÜNİVERSİTESİ ARKEOLOJİ ENSTİTÜSÜ SÜRELİ YAYINI
JOURNAL OF PAMUKKALE UNIVERSITY INSTITUTE OF ARCHAEOLOGY

LYCUS DERGİSİ **JOURNAL**

- Sayı/Issue 2
- Aralık/December 2020

<https://dergipark.org.tr/lycus>

LYCUS DERGİSİ BİLİM KURULU

Prof. Dr. Fikri KULAKOĞLU
(Ankara Üniversitesi, Türkiye)

Ord. Prof. Dr. Francesco D'ANDRIA
(Accademia dei Lincei, Italy)

Prof. Dr. Francesco GUIZZI
(Sapienza Università di Roma, Italy)

Prof. Dr. Grazia SEMERARO
(Università del Salento, Italy)

Prof. Dr. Havva İŞKAN IŞIK
(Akdeniz Üniversitesi, Türkiye)

Prof. Dr. Levent ZOROĞLU
(Batman Üniversitesi, Türkiye)

Prof. Dr. Musa KADIOĞLU
(Ankara Üniversitesi, Türkiye)

Prof. Dr. Ramazan ÖZGAN
(Selçuk Üniversitesi (Emekli), Türkiye)

Prof. Dr. R. R. Roland SMITH
(University of Oxford, England)

Prof. Dr. Thekla SCHULZ BRIZE
(Technische Universität Berlin, Germany)

LYCUS DERGİSİ YAYIN KURULU

Prof. Dr. Celal ŞİMŞEK
(Pamukkale Üniversitesi, Türkiye)

Prof. Dr. Bilal SÖĞÜT
(Pamukkale Üniversitesi, Türkiye)

Prof. Dr. Elif ÖZER
(Pamukkale Üniversitesi, Türkiye)

Prof. Dr. Fahriye BAYRAM
(Pamukkale Üniversitesi, Türkiye)

Prof. Dr. Bahadır DUMAN
(Pamukkale Üniversitesi, Türkiye)

Doç. Dr. Ali OZAN
(Pamukkale Üniversitesi, Türkiye)

Doç. Dr. Esengül AKINCI ÖZTÜRK
(Pamukkale Üniversitesi, Türkiye)

Dr. Öğr. Ü. Coşkun DAŞBACAK
(Pamukkale Üniversitesi, Türkiye)

Dr. Öğr. Ü. Umay OĞUZHANOĞLU AKAY
(Pamukkale Üniversitesi, Türkiye)

Dr. Öğr. Ü. İnci TÜRKOĞLU
(Pamukkale Üniversitesi, Türkiye)

Dr. Öğr. Ü. Evin CANER ÖZGEL
(Pamukkale Üniversitesi, Türkiye)

Dr. Öğr. Ü. Eylem GÜZEL
(Pamukkale Üniversitesi, Türkiye)

Dr. Bilge YILMAZ KOLANCI
(Pamukkale Üniversitesi, Türkiye)

Dr. Çağrı Murat TARHAN
(Pamukkale Üniversitesi, Türkiye)

Dr. Murat TAŞKIRAN
(Pamukkale Üniversitesi, Türkiye)

Dr. Barış YENER
(Pamukkale Üniversitesi, Türkiye)

LYCUS DERGİSİ ○ LYCUS JOURNAL

PAMUKKALE ÜNİVERSİTESİ ARKEOLOJİ ENSTİTÜSÜ SÜRELİ YAYINI
JOURNAL OF PAMUKKALE UNIVERSITY INSTITUTE OF ARCHAEOLOGY

• Sayı/Issue 2

• Aralık/December 2020

Yayın Sahibi

Pamukkale Üniversitesi Arkeoloji Enstitüsü adına Müdür
Prof. Dr. Celal ŞİMŞEK

Yazı İşleri Müdürü

Prof. Dr. Bilal SÖĞÜT

Editörler

Prof. Dr. Celal ŞİMŞEK
Prof. Dr. Fahriye BAYRAM
Prof. Dr. Bahadır DUMAN
Dr. Öğr. Ü. İnci TÜRKOĞLU
Dr. Bilge YILMAZ KOLANCI

Redaksiyon

Dr. Bilge YILMAZ KOLANCI

Yazışma Adresi

Arkeoloji Enstitüsü, Pamukkale Üniversitesi, Kınıklı Yerleşkesi 20070 Denizli/TÜRKİYE
Tel. + 90 (258) 296 38 95 Fax. + 90 (258) 296 35 35 E.mail: lycus@pau.edu.tr

• <https://dergipark.org.tr/lycus> • <https://www.pau.edu.tr/arkeolojienstitusu>

Lycus Dergisi uluslararası hakemli ve bilimsel bir e-dergi olup yılda iki kez (Haziran ve Aralık) yayımlanmaktadır. Dergide yayımlanan çalışmaların tüm sorumluluğu yazarlara aittir. Pamukkale Üniversitesi'nin yazılı izni olmadan derginin tamamı veya herhangi bir bölümü kopya edilemez.

• Lycus Dergisi **ASOS İndeks** tarafından taranmaktadır.

LYCUS DERGİSİ 2020 YILI HAKEM LİSTESİ*

Prof. Dr. Aslı SARAÇOĞLU	Aydın Adnan Menderes Üniversitesi
Prof. Dr. Aynur CİVELEK	Aydın Adnan Menderes Üniversitesi
Prof. Dr. Ayşe AYDIN	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Prof. Dr. Billur TEKKÖK KARAÖZ	Başkent Üniversitesi
Prof. Dr. Birol CAN	Uşak Üniversitesi
Prof. Dr. Ertekin DOKSANALTI	Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. Nilay ÇORAĞAN	Erciyes Üniversitesi
Prof. Dr. Suat ATEŞLİER	Aydın Adnan Menderes Üniversitesi
Doç. Dr. Barış GÜR	Dokuz Eylül Üniversitesi
Doç. Dr. Esengül AKINCI ÖZTÜRK	Pamukkale Üniversitesi
Doç. Dr. Murat AYDAŞ	Aydın Adnan Menderes Üniversitesi
Doç. Dr. Murat ÇEKİLMEZ	Aydın Adnan Menderes Üniversitesi
Doç. Dr. Nalan Damla YILMAZ USTA	Süleyman Demirel Üniversitesi
Doç. Dr. Şükrü ÖZÜDOĞRU	Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
Dr. Öğrt. Ü. Aydın ERÖN	Aydın Adnan Menderes Üniversitesi
Dr. Öğrt. Ü. Mehmet OK	Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi
Dr. Öğrt. Ü. Serdar MAYDA	Ege Üniversitesi
Dr. Öğrt. Ü. Umay OĞUZHANOĞLU AKAY	Pamukkale Üniversitesi
Dr. Öğrt. Ü. Urungu AKGÜL	Dokuz Eylül Üniversitesi
Dr. Adem YURTSEVER	Anadolu Üniversitesi
Dr. Polat ULUSOY	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Dr. Sevilay Zeynep YILDIZ	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi

---

* Bu liste Lycus Dergisi'nin 2020 yılındaki sayılarında "yayımlanabilir" veya "yayımlanamaz" nitelikte bulunan makalelere değerli katkılarıyla görüş bildiren hakemleri içermektedir. Nitelikli yazıların dergimizde yer almasını ve okurla buluşmasını sağlayan bütün hakemlerimize şükranlarımızı sunarız.

İÇİNDEKİLER

CONTENTS

•Sayı/Issue 2

•Aralık/December 2020

ARAŞTIRMA MAKALELERİ/RESEARCH ARTICLES

Mustafa Büyükkolancı – Suat Peçen

Takip Kapısı ve Kabartmaları 1
Gate of Persecution and Its Reliefs

Alper Yener Yavuz – Ahmet İhsan Aytek

Tripolis'te Bulunan Faunal Kalıntıların Zooarkeolojik İncelemesi 29
Zooarchaeological Analysis of Faunal Elements from Tripolis

Mehmet Ali Eyyüpoğlu – Emre Taştemür

Sebaste Antik Kenti Yüzey Araştırmaları'nda Ele Geçen Terra Sigillata ve Geç Roma Kırmızı Astarlı Seramikleri'nin Ön Değerlendirmesi 39
Preliminary Assessment of Terra Sigillata and Late Roman Red Slip Wares Recovered in Surface Surveys of the Ancient City of Sebaste

Ayşe Burcu Zülfikar – Özgür Ediz

Değişen Müze ve Müzecilikte Sergilemenin Teknoloji Boyutunun İncelenmesi: Bursa Panorama Müzesi Örneği 67
Analyzing the Technology Dimension of Exhibitions in Changing Museums and Museology: The Case of Bursa Panorama Museum

KAZI ve ARAŞTIRMALAR/EXCAVATIONS AND SURVEYS

Oğuz Koçyiğit

Kapıdağ Yarımadası ve Marmara Takımadalarında Bizans Dönemi Kültür Varlıkları 101
Byzantine Cultural Heritage in Kapıdağ Peninsula and Marmara Islands

LYCUS DERGİSİ'NİN AMACI, KAPSAMI VE YAYIN POLİTİKASI

Amaç

Lycus Dergisi, her yıl Haziran ve Aralık aylarında olmak üzere yılda iki sayı olarak yayımlanan, bilimsel ve hakemli bir e-dergidir. Lycus Dergisi; başta Anadolu Arkeolojisi, Antik Dönem Tarihi Coğrafyası, Prehistorya, Protohistorya, Önasya ve Klasik Arkeoloji, Müzecilik, Eskiçağ Tarihi, Epigrafi, Nüvizmatik, Antropoloji, Arkeometri, Koruma-Onarım, Mimarlık Tarihi gibi alanların konularını kapsayan, disiplinler arası çalışmaları yayımlamayı amaçlamaktadır.

Kapsam

Lycus Dergisi, Anadolu Arkeolojisi, Tarihi Coğrafyası olmak üzere Prehistorik Dönem'den başlayarak, günümüze kadar olan kültür mirası, buluntular, arkeolojik kazı ve yüzey araştırmalarının sonuçları, restorasyon, konservasyon, müzecilik, antropoloji, epigrafi, etno-arkeoloji gibi bilimsel çalışmaları kapsar. Bunların dışında ilk defa yapılan tespitler, uygulamalar ve analiz çalışmalarının yer aldığı yazıları içerir.

Yayın Politikası

- Lycus Dergisi, Haziran ve Aralık ayı olmak üzere yılda iki sayı olarak yayımlanır. Hakem değerlendirme sürecinden olumlu görüş alan makaleler, yıllık yayın için belirlenen hedefi aşması durumunda bir sonraki sayıda yayımlanması amacıyla havuzda bekletilir. Makalelerdeki öncelik, yazar tarafından çalışmanın gönderildiği tarih ve makale niteliği göz önüne alınarak belirlenir.
- Lycus Dergisi'ne gönderilen çalışmaların daha önce herhangi bir yayın organında yayımlanmamış olması ve sisteme eklendiğinde bir başka yayın organının değerlendirme aşamasında bulunmaması gerekir. Yayımlanmak üzere gönderilen çalışma, yazarın tezinden (lisans/yüksek lisans/doktora) üretilmişse veya bilimsel bir kongre/toplantıda sunulmuşsa bunun başlığa konulacak dipnot ile açıklanması gereklidir. Bu çalışma, yayın kurulu tarafından uygun görüldüğü takdirde tarih ve yer bildirmek şartı ile kabul edilebilir.
- Başvurunun yapılmasından, yazının yayımlanma aşamasına kadar geçen süreçteki bütün işlemler elektronik ortamda (<https://dergipark.org.tr/lycus>) gerçekleşir. Herhangi bir yazının elektronik sisteme eklenmesi, çalışmanın yayımlanması için başvuru olarak kabul edilir ve değerlendirme süreci başlar. Yazarlar yayımlanmak üzere gönderdikleri çalışmaların yayın haklarını, Pamukkale Üniversitesi Arkeoloji Enstitüsü bünyesindeki Lycus Dergisi'ne devretmiş olurlar. Lycus Dergisi'nde yayımlanan çalışmaların telif hakkı dergiye ait olup referans gösterilmeden aktarılamaz, çoğaltılamaz ve dergi yönetiminden izin alınmaksızın bir başka yayın organında yayımlanamaz. Yayımlanan çalışmalar için yazarlara telif ücreti ödenmez.
- Lycus Dergisi'nde yayımlanmış yazılardan kaynaklanması muhtemel herhangi bir bilimsel, etik ve hukuki sorumluluk, yazar/yazarlara aittir. Bu hususta Dergi, herhangi bir hükümlülük kabul etmez.
- Dergiye gönderilen yazıların dergi kurallarına göre düzenlenmiş olması gereklidir. Yayın alt komisyonu, yazım kurallarına uymayan yazıları yayımlamama veya düzeltmek üzere yazar/yazarlara iade etme yetkisine sahiptir. Lycus Dergisi'nde yayımlanacak makalelerin yazarlarının TELİF HAKKI DEVRİ FORMU'nu eksiksiz doldurarak, ıslak imza ile adresimize göndermeleri gerekmektedir. Çalışma Dergi'ye gönderildikten sonra, hiçbir aşamada, Telif Hakkı Devri Formu'nda belirtilen yazar adları ve sıralaması dışında yazar adı eklenemez, silinemez ve sıralamada değişiklik yapılamaz.

YAYIN İLKELERİ

1. Makaleler World ortamında, Times New Roman harf karakteri kullanılarak yazılmış olmalıdır. Yunanca alıntılar dışında tüm metin tek yazı karakteri ile oluşturulmalıdır.
2. Metin 11 punto; özet, dipnot, katalog 9 punto; kaynakça 10 punto olmalı, tek satır aralıkla yazılmalıdır.
3. A4 boyutundaki yazılarda, sayfanın solundan ve üstünden 3 cm, sağından ve altından 2 cm boşluk bırakılmalıdır.
4. Ana başlık metnin yazıldığı dilde, 11 punto, düz ve kelimelerin ilk harfi büyük harfler ile ortalanarak, koyu yazılmalıdır. Yabancı dildeki başlık, ana başlığın bir alt satırında, 12 punto, italik ve kelimelerin ilk harfi büyük harfler ile ortalanarak, koyu yazılmalıdır.
5. Başlık altında, ortalanarak yazar/yazarların isimleri, 10 punto ve koyu yazılmalıdır. Yazar isimleri yıldızlı dipnot (*) ile dipnotta gösterilmeli, dipnotta ise yazarın akademik unvanı, çalıştığı kurumun adı, adresi ve e-posta adresi ile ORCID numaraları belirtilmelidir.
6. Yazar isimlerinin altında, 200 kelimeyi aşmayacak şekilde, ancak en az 150 kelimelik özet yazılmalıdır. Özette çalışmanın amacı, içerik ve sonuçları hakkında kısa ve açıklayıcı bilgiler bulunmalıdır. Özeti altında en az 4, en fazla 6 kelimedenden oluşan anahtar kelimeler verilmelidir. Yabancı dildeki çalışmalarda metnin kaleme alındığı dilde ve Türkçe özet, Türkçe yazılmış çalışmalarda ise metin dilinde ve İngilizce özet yer almalıdır.
7. Dipnotlar sayfanın altında verilmeli ve makalenin başından sonuna kadar sayısal süreklilik izlemelidir.
8. Metin içerisindeki alt başlıklarda kelimelerin ilk harfi büyük, diğer harfleri küçük olmak üzere 11 punto olmalı ve koyu yazılmalıdır.
9. Çalışmanın tamamı, özet, kaynakça ve figürler ile birlikte 20 sayfayı geçmemeli, sağ alt köşeye sayfa numarası eklenmelidir. Bu sınırlamayı aşan çalışmalarda, editörlerin takdir hakkı göz önüne alınacaktır.
10. Makalede kullanılacak fotoğraf, resim, çizim ve harita gibi görsel verilerde "Fig." kısaltması kullanılmalı, numaralandırmada süreklilik gözetilmelidir. Metnin içinde kullanılan "Fig." ibaresi parantez içerisinde yer almalıdır. İki'den fazla figür belirtiliyorsa, iki rakam arasına boşluksuz tire (Fig. 2-4) konulmalıdır. Figür çözünürlükleri 300 dpi'den aşağı olmamalı ve JPEG formatında gönderilmelidir. Figürlerin listesi metnin sonunda, kaynakça bölümünün öncesinde yer almalıdır.
11. Kaynakça, makalenin sonunda bulunmalıdır. Kaynakçanın devamında, varsa figürler yer alır.
12. Makaleler, editörlerin önerileri doğrultusunda seçilen çift taraflı-kör hakemlik (gerektiğinde 3. hakeme gönderilebilir) ilkesine uygun olarak değerlendirilmektedir. Yazarın kimliğinden bağımsız olarak değerlendirilen yazılar için hakemlerin gerekli gördüğü düzeltme ve görüşler yazara iletilir. Yazım kurallarına uygun olmayan makaleler ise işleme konulmadan, yazarına iade edilecektir. Yazar, hakemlerden gelecek değişiklik, düzeltme ve ilaveleri yapmayı taahhüt etmiş sayılır.
13. Yayımlanan yazıların bilimsel sorumluluğu yazar/yazarlara aittir. Bu çalışmalar doğrudan ya da dolaylı olarak Lycus Dergisi'nin görüşü niteliği taşımaz.
14. Dipnot kaynakları aşağıdaki kurallara göre hazırlanmalıdır;
Tek Yazarlı Kaynak Gösterme: İnan 1987, 121.
İki Yazarlı Kaynak Gösterme: Şimşek – Duman 2007, 75.
İki'den fazla yazarı kaynak gösterme: Hobbs v.d. 1998, 358.
Birden fazla kaynaktan yapılan alıntıyı gösterme: Kadioğlu 2006, 152; Ismaelli 2009, 25.
Birden fazla soy ismi taşıyan yazarı kaynak gösterme: Dönmez-Öztürk 2006, 95.
*Dipnotlarda sayfa numaraları verilirken, tam aralık verilmeli (İnan 1987, 121-125), "vd., vdd." gibi kısaltmalar kullanılmamalıdır.

15. Kaynakça aşağıdaki kurallara göre hazırlanmalıdır;

• Kitap kaynak gösterme:

Bailey 1980

D. M. Bailey, *Roman Lamps Made in Italy, A Catalogue of the Lamps in the British Museum II*, London, 1980.

Demirhan-Erdemir 2015

A. Demirhan Erdemir, *Prehistorik ve İlk Çağlarda Tıp*, İstanbul, 2015.

Humann v.d. 1898

C. Humann – C. Cichorius – W. Judeich – F. Winter, *Altertümer von Hierapolis*, Berlin, 1898.

• Çeviri Yapılmış Kitabı Kaynak Gösterme:

Deighton 2005

H. J. Deighton, *Eski Atina Yaşantısında Bir Gün*, Çev. H. Kökten-Ersoy, İstanbul, 2005.

Magie 2001

D. Magie, *Anadolu'da Romalılar I, Attalos'un Vasiyeti*, Çev. N. Başgelen – Ö. Çapar, İstanbul, 2001.

• Editörlü Kitapta Bölümü Kaynak Gösterme:

Atila – Gürler 2010

C. Atila – B. Gürler, “Bergama Müzesi'nde Bulunan Roma Dönemi Cam Eserleri”, *Metropolis İonia II Yolların Kesiştiği Yer Recep Meriç İçin Yazılar/The Land of the Crossroads Essays in Honour of Recep Meriç*, Ed. S. Aybek – A. K. Öz, İstanbul, 2010, 47-53.

• Makale Kaynak Gösterme:

Başaran 1990

S. Başaran, “1988 Yılı Enez Kazısı Çalışmaları”, *11. Kazı Sonuçları Toplantısı 2*, Ankara, 1990, 107-123.

Kaya 2009

M. A. Kaya, “Anadolu'da Roma Egemenliği (İÖ 205-25)”, *Doğu Batı Dergisi* 49, Ankara, 2009, 195-234.

Murat 2003

L. Murat, “Ammihanta Ritüelinde Hastalıklar ve Tedavi Yöntemleri”, *Archivum Anatolicum* 4/2, 2003, 89-109.

Şimşek – Duman 2007

C. Şimşek – B. Duman, “Laodikeia'da Bulunan Ampullalar”, *Olba XV*, İstanbul, 2007, 73-101.

• Yayınlanmamış Tez Çalışmasını Kaynak Gösterme:

Söğüt 1998

B. Söğüt, *Kilikya Bölgesi'ndeki Roma İmparatorluk Çağı Tapınakları*, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya, 1998.

Erön 2007

A. Erön, *Anadolu'da Roma Dönemi Tapınaklarında Görülen Bezemeli Frizler*, Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Aydın, 2007.

• Antik Dönem Metinlerini Kaynak Gösterme:

Antik döneme ait edebi bir metinden yapılan alıntılar, dipnot yerine metin içerisinde ve parantez içerisinde “Plinius (*nat.* V.105)”, “Strabon (XII.8.16)” verilmelidir. Metin ya da dipnot içerisinde kullanılan antik dildeki terimler ya da kısa cümleler italik olarak verilmelidir. Antik kaynaklar *Der Neue Pauly*'de verilen standartlara uygun olmalıdır.

16. Dipnot ve kaynakçada bir yazarın aynı yılda yayımlanmış birden fazla eseri kullanılacaksa, yıldan sonra alfabenin başlangıç harfinden başlayarak küçük harf ekleyerek (Şimşek 2002a, 3; Şimşek 2002b, 231) numaralandırılmalıdır.

17. Başvurular <https://dergipark.org.tr/lycus> adresi üzerinden yapılmalıdır; bununla birlikte gerektiğinde lycus@pau.edu.tr e-posta adresinden de yapılabilir.

Kapıdağ Yarımadası ve Marmara Takımadalarında Bizans Dönemi Kültür Varlıkları

Byzantine Cultural Heritage in Kapıdağ Peninsula and Marmara Islands

*Oğuz KOÇYİĞİT

Özet

Kapıdağ Yarımadası ve çevresindeki adalar Bizans Dönemi boyunca hep önemli olmuş, sosyal, ekonomik ve siyasi olarak sürekli göz önünde kalmışlardır. Marmara Adası'nda yer alan Prokonnessos, mermer üretimi ile öne çıkmış, birçok uzak bölgeye mermer göndermiştir. Bölgenin en önemli kentlerinden biri olan ve metropolitlik merkezi olarak öne çıkan Kyzikos ise eski görkeminden uzaklaşmış olsa da Bizans Dönemi boyunca önemini korumaya devam etmiş, ismi anılan bir kent olmuştur. Bununla birlikte gerek yazılı kaynaklar gerekse mevcut veriler değerlendirildiğinde Kapıdağ Yarımadası ve çevresindeki adaların, Bizans'ın erken dönemlerinden itibaren bölgenin dini bir kimlik kazanmasına ortam hazırladıklarını gösterir. Zira yakın zamana kadar mevcut durumda olan çok sayıdaki dini yapı ya da yapı topluluğu, bölgenin bu özelliğini uzun yıllar muhafaza ettiğinin kanıtıdır. Ayrıca bu bölgenin Bizans'ın özellikle de son dönemlerinde Constantinopolis ve çevresi üzerinde askeri ve siyasi üstünlük kurmak isteyen Latinler ile Bizanslılar arasında stratejik bir öneme sahip olduğu, Venedik ve Cenevizlilerin ise ticari üsler kurmaya çalıştıkları görülür. Kuzeyden güneye inen kara yolunun başlangıcı olması ve sonrasında adaların Constantinopolis'e uzanan deniz yolunun kontrolünde önem kazanmaları bölgenin dini karakteri yanında askeri olarak da önemli olduğunu gösterir. Bu çalışma boyunca, Balıkesir ilinin kuzey uzantısında yer alan bu bölgede var olan ve günümüze ulaşmayı başaran Bizans kültür varlıklarının tespit ve değerlendirilmesi ile birlikte niteliklerine ve özelliklerine göre kayıt altına alarak, alana katkı sunulması amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Bizans, Kapıdağ Yarımadası, Marmara Takımadaları, Kilise, Kale.*

Abstract

Kapıdağ peninsula and the islands around it have always been important and considered as socially, economically and politically during the Byzantine period. Prokonnessos, located on the island of Marmara, come into prominence with the marble production and exported this produced marble to many distant region. Kyzikos, which is one of the most important cities of the region and stands out as a metropolitan centre, has continued to its importance throughout the Byzantine period, even though it has lost its old glory. However, when both the written sources and the available data are evaluated, it shows that the Kapıdağ peninsula and the islands around it have provided a suitable environment for the region to gain a religious identity since the early periods of Byzantium. Because of many religious structures or building communities that existed until recently are proof that the region has preserved this feature for many years. It is also seen that this region has a strategic importance between Latins and Byzantines, who wanted to establish military and political superiority over Constantinople and its surroundings, especially in the late periods of Byzantium, while Venice and Genoese tried to establish commercial bases. The fact that the land road descending from the north to the south and then gaining importance in the control of the sea route extending to Constantinopolis shows that the region is militarily important as well as its religious character. In this short study, it is aimed to evaluate the Byzantine cultural heritage in this region, where is in the northern extension of the province of Balıkesir, and to contribute to the area by recording them according to their qualities and features.

Keywords: *Byzantine, Artake Peninsula, Marmara islands, Church, Castle.*

* Doç. Dr., Onsekiz Mart Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Terzioğlu Yerleşkesi, Çanakkale. 📞 0000-0001-9234-6911 | ogzkcygt@yahoo.com

Bu çalışma Kültür ve Turizm Bakanlığının (28.04.2017 tarih ve 161.01-E.86103 sayılı) kararı ve Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün (07.08.2017 tarih ve 161.01-E.160539 sayılı ruhsatı [Proje Numarası - YA011003(2017)]) izni ile Dr. Öğr. Üyesi Mesut DÜNDAR başkanlığındaki bir ekip tarafından gerçekleştirilen "Ortaçağdan Günümüze Balıkesir İli Yüzey Araştırması" adlı çalışma sonucu elde edilen veriler ışığında hazırlanmıştır. Buradan araştırma başkanına ve araştırmayı destekleyen Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi (BAP Proje No: SBA-2017-1300)'ne teşekkür ederim.

Giriş

MS 3. yüzyılda İmparator Diocletianus tarafından imparatorluğun Asia eyaletinin bölünmesi ile oluşturulan Hellespontos eyaleti, batıda Troas'dan başlayarak doğuda Bithynia'ya kadar uzanan alanda Propontis'in (Marmara Denizi) güney kıyılarını kapsar. Antik Çağ'dan bu yana birçok kültür ve yerleşime ev sahipliği yapmış olan bu bölge içerisinde yer alan ve bugün Kapıdağ olarak bilinen yarımada ile çevresindeki adalar ise; gerek siyasi ve dini gerekse askeri ve stratejik olarak daima önemli bir konumda olmuşlardır. Zira Kapıdağ Yarımadası ve çevresi, verimli toprakları ve uygun coğrafi özellikleri ile birlikte, önemli bir geçiş aksı olan Hellespontos'a (Çanakkale Boğazı) alternatif olarak kullanılan doğal yolların başlangıç noktasında yer almaktadır. Başkent Constantinopolis ile başta Batı Anadolu olmak üzere güneyde yer alan eyaletler ve önemli kentler arasında kara yolu ulaşımını sağlayan yolların buradan başlaması, bölgeyi hayli stratejik bir konuma getirmiştir.

Kapıdağ Yarımadası'nın hemen güneybatısında, Erdek ilçe sınırları içerisinde yer alan Kyzikos'un ise eyaletin başkenti olduğu ve çevresi için önemli bir yerleşim noktası olarak öne çıktığı görülür. İmparator Heraclius ile birlikte başlayan ve Bizans'ın hem sosyal hem de siyasi olarak yeni bir idari biçim kazandığı thema sistemi ile birlikte, bahsi geçen yarımada ve çevresindeki adaların artık Opsikion teması sınırları içerisinde kaldığı, buna göre gelişim gösterdikleri anlaşılır. MS 12. yüzyılda, İmparator I. Manuel Komnenos tarafından mevcut toprakların daha savunabilir bir hale getirilmesi için oluşturulan Neokastron temasına dâhil oldukları ve kuzeyden güneye inen bir savunma hattının başlangıç noktasında yer aldıkları söylenebilir.

Kapıdağ Yarımadası ve çevresindeki adalar Bizans Dönemi boyunca hep önemli olmuş, sosyal, ekonomik ve siyasi olarak sürekli göz önünde kalmışlardır. Antik Dönem'den itibaren önemli bir mermer üretim ve ihracat merkezi olan Prokonnessos (Marmara Adası) Bizans Dönemi boyunca bu üretime devam etmiş, birçok uzak eyalete mermer göndermiştir. Bölgenin en önemli kentlerinden biri olan ve metropolitlik merkezi olarak öne çıkan Kyzikos, yaşadığı bazı doğal afetler ve çeşitli nedenler sonucu eski görkeminden uzaklaşmış olsa da, Bizans Dönemi boyunca önemini korumaya devam etmiş, ismi anılan bir kent olmuştur. Ayrıca, Kyzikos ile birlikte Kapıdağ Yarımadası ve çevresindeki adalarda tespit edilen mevcut veriler, Bizans'ın erken dönemlerinden itibaren bölgenin dini bir kimlik kazandığını, hatta bir tür sürgün yeri ya da münzeviler için yaşam alanına dönüşmeye başladığını gösterir.

Bahsi geçen bu nedenlerden dolayı Balıkesir İli'nin kuzey uzantısındaki bu bölgede Bizans kültür varlıklarının tam bir dökümünü yaparak, niteliklerini tespit etmek, bunları kayıt altına alarak alana katkı sunmak amacıyla, 2017 yılında 'Ortaçağdan Günümüze Balıkesir İli ve İlçelerinde Yüzey Araştırması' çalışmalarına başlanmıştır. Kültür Bakanlığı'nın ruhsatlı izinleri ile gerçekleştirdiğimiz bu çalışmalar kapsamında, Kapıdağ Yarımadası ve çevresinde yer alan adalardaki Bizans Dönemi kültür varlıkları ele alınarak incelenmişlerdir. Bu kısa çalışmada bahsi geçen kültür varlıklarını ve elde ettiğimiz sonuçları paylaşmaya çalışacağız.

Bölge Tarihi ve Coğrafyası

Günümüz Balıkesir İli'nin kuzeyinde yer alan Erdek ilçesini oluşturan Kapıdağ Yarımadası ve Marmara ilçesini oluşturan Marmara Takımadaları, Propontis olarak adlandırılan Marmara Denizi'nin güneyinde yer alırlar. Anakaraya yaklaşık 2.000m.lik bir berzah ile bağlı, ters üçgen şeklindeki yarımada 300km²

büyükülüğündedir. Büyük bir bölümü maki ve ormanlarla kaplı olup, kuzey ve batı yönleri oldukça sarp ve kayalık, doğu ve güney kısımları ise düzlüktür. Yarımadanın batı ve kuzeybatısına doğru uzanan çeşitli büyüklüklerdeki adalar ise, tıpkı yarımadaya benzer coğrafi özelliklere sahip olup, bunların altısında çeşitli dönemlere ait yerleşim izleri mevcuttur. Bu adalar içerisinde en büyüğü ve en önemlisi, adalar grubuna adını da veren Marmara Adası (Prokonnessos)'dır. Marmara Adası Antik Çağ'dan bu yana işletilen mermer ocakları ile ünlüdür. Antik Dönem'den itibaren kaliteli mermerleri ile bilinen bu ada haricinde, Paşa Limanı (Halone-Avlonia), Avşa (Aphisia) ve Ekinlik (Kutali) gibi adalar (Fig. 1), gerek Bizans Dönemi yerleşimlerine ev sahipliği yapmaları, gerekse stratejik konumda olmaları bakımından bu döneme ilişkin olarak oldukça önemlidirler¹.

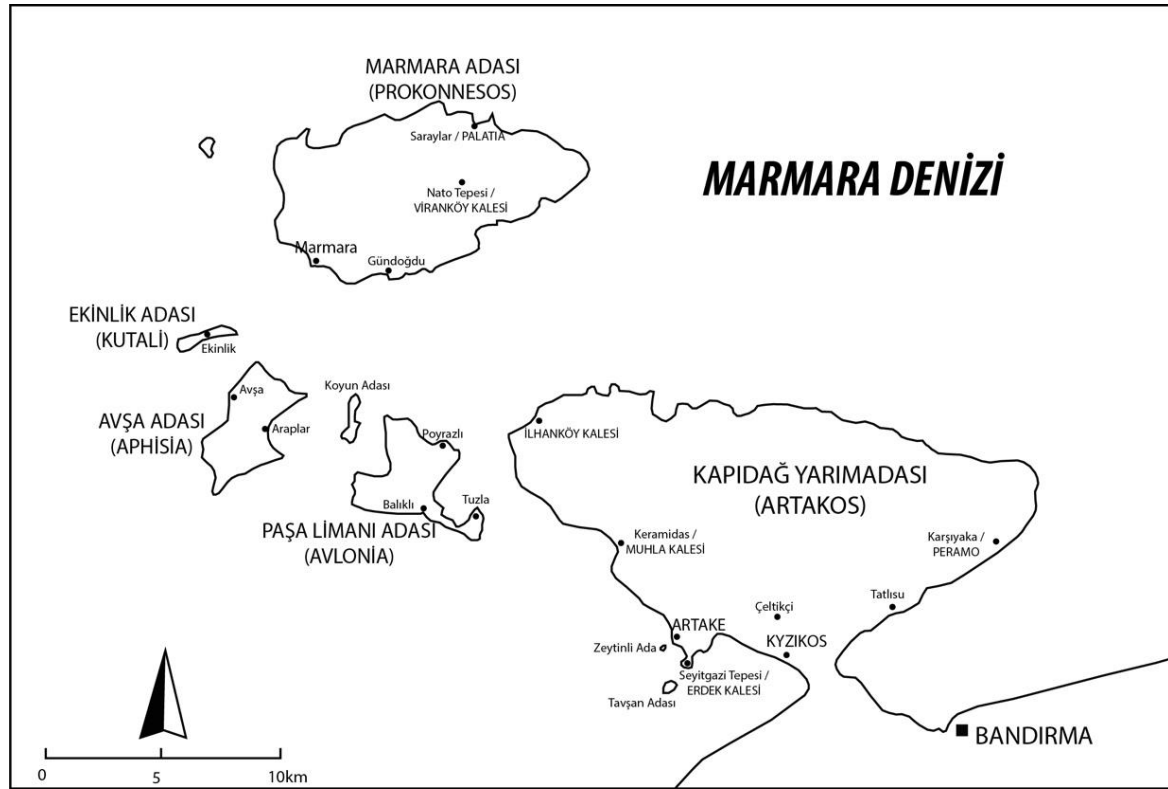

Fig. 1: Kapıdağ Yarımadası ve Marmara Takımadalarında tespit edilen Bizans yerleşim ve kalıntıları

Bugün için daha çok yaz aylarında nüfusun artış gösterdiği bir turizm merkezi olarak bilinen Kapıdağ Yarımadası ve çevresinde yer alan adaların tarihi geçmişi oldukça eski olmakla birlikte², bölgenin en önemli yerleşim yeri Antik Çağ'dan beri büyük bir kent olarak bilinen Kyzikos'dur. Tarih boyunca bölgenin sosyal, politik ve dini merkezi olarak bilinen Kyzikos'a ait yerleşim izleri bugün yarımadanın güneyinde yer alan Belkıs Köyü'nde görülebilir³. Ancak, kente ait kalıntıların yarımada ve çevresi başta olmak üzere, zaman içerisinde birçok yere taşınarak dağıldığı, bu büyük kentten günümüze pek bir şey kalmadığı anlaşılır.

¹ Bölge coğrafyası ile ilgili olarak bkz. Ertüzün 1999, 1-2; Belke 2020, 105. Taf. 3. Ayrıca topografik ve jeolojik kapsamlı bir değerlendirme için; Tunçdilek 1987, 1-22.

² Arkaik Dönem'den itibaren Miletoslu kolonistlerin yerleşmeye başladığı bölgede Yunan kültür hakimiyetini sırasıyla Pers İmparatorluğu, Pergamon Krallığı ve Roma İmparatorluğu izler. Detaylı bir tarihçe için bkz. Hasluck 1910, 163-205; Ertüzün 1999, 15-53, 184-200, 251-268; Hüryılmaz 2003, 11-30; Sivrioğlu 2018, 181-192; Belke 2020, 111-224. Ayrıca Geç Antik kaynaklar ışığında bölge kentlerini ele alan kısa ve net bir çalışma için bkz. Türk 2018, 238-244.

³ Hasluck 1910, 5; Belke 2020, 705-720.

Korunaklı limanı ve bölgeye hâkim konumu ile Antik Çağ'ın en önemli kentlerinden biri olan Kyzikos'un zamanla önemini yitirmeye başladığı ve hemen yanı başında kurulan Artake (Erdek)'nin yükselişe geçtiği görülür. Günümüzde yarımadaya ismini veren Artake'nin, bölgede ne zaman yükselişe geçtiği ya da Kyzikos'un yerini ne zaman almaya başladığı tam olarak bilinmemekle birlikte, Hasluck'a göre bölge halkı Kyzikos'un limanının dolmaya başladığı daha MS 1. yüzyıldan itibaren yeni bir liman ve kent arayışına girmiştir⁴. Ancak olasılıkla ilerleyen zamanlarda İmparator Constantine tarafından kurulan yeni başkent bölge üzerindeki etkisinin artması ve sonraki yüzyıllarda kenti vuran bazı deprem felaketleri Kyzikos'un gerilemesindeki temel etkenlerdir. Bununla birlikte İmparator Iustinianus'un Ayasofya'nın inşaatı için kentin çok sayıda eserini mermerleri için başkente taşıması göz önüne alındığında, Kyzikos'un Bizans Dönemi öncesinde önemini kaybetmeye başladığı rahatlıkla söylenebilir. Kyzikos'un artık sembolik bir değer taşıyan yerleşim yeri olmaktan öteye geçemediği, yanı başındaki Artake'nin bölgenin yeni merkezi olduğu anlaşılıyor. Zira, Theophanes MS 610 yılında Kyzikos metropoliti olan Stephanos'un, Artake'de bulunan Theotokos Meryem Kilisesi'nde saklanan bir tacı İmparator Heraclius'un tahta çıkışını kutsamak için ona giydirdiğini belirtir (Theophanes, 6102). Buradan metropolitliğin adının Kyzikos olarak kalsa da artık merkezinin Artake'de olduğu anlaşılıyor⁵.

Buna rağmen Bizans Dönemi'nde kentin yeniden canlandırılması ve eski refahına kavuşması yönünde birtakım çalışmalar yapıldığı da bilinmektedir. Nitekim az önce alıntı yaptığımız ve MS 760'da doğan ünlü kronik yazarı Theophanes'in strator rütbesi ile Kyzikos kenti ve kalesini yeniden imar edilmesini denetlemek üzere bölgeye gönderildiğini biliyoruz⁶. Aynı Theophanes İmparator II. Iustinianus'un kenti canlandırmak için Kıbrıs'dan buraya nüfus aktarımında bulunduğunu da aktarır (Theophanes, 6183).

Kyzikos'un bu sembolik öneminin bir süre daha devam ettiği Pachymeres'in MS 14. yüzyıl başlarında Anadolu'ya ayak basan Katalanlar ile ilgili olarak aktardıklarından ve bölgeden Kyzikos olarak söz etmesinden de anlaşılır (Pachymeres, XI, 21). Yine MS 1324 yılındaki bir kayda göre Prokonnessos ve Lopaidon (Manyas) ile birlikte Küçük Asya'da Constantinopolis patriğine bağlı sayılan üç piskoposluk merkezinden biri olarak Kyzikos ismini görmekteyiz⁷. Aynı şekilde MS 1351 yılında ise Constantinopolis'te toplanan ve İmparator VI. Ioannes Kantakouzenos'un başkanlık ettiği konsile katılan dört büyük din adamından birinin Kyzikos Psikoposu olduğu anlaşılmaktadır⁸.

Bununla birlikte bölgenin MS 7. yüzyıldan itibaren Arap seferleri sırasında kilit bir rol oynadığını söylemeliyiz. Öyle ki, yine Theophanes'den MS 670'li yıllarda Hellespont'u geçerek başkent Constantinopolis'i kuşatan Arap donanmasının, kuşatma başarısız olduktan sonra kışı geçirmek üzere Kapıdağ Yarımadası'na gelerek burayı ele geçirdiğini öğreniyoruz (Theophanes, 6162). Theophanes'in aktardıklarına göre Kapıdağ'da kamp kuran Arap donanması her yıl bahar aylarında Constantinopolis'i kuşatıyor, kışları ise Kapıdağ'a geri dönüyordu (Theophanes, 6165). Bu şekilde tam 5 yıl süren kuşatma başarısız olmuş, sonrasında Araplar Kapıdağ Yarımadası'nı terk etmişlerdir.

İlerleyen yıllarda Anadolu'nun içlerine ilerleyen Türklerle yapılan mücadelelerde ise bölgenin Bizanslılar ile Türkler arasında tampon bir bölge vazifesi gördüğü

⁴ Hasluck 1910, 21.

⁵ Sivrioğlu 2018, 182.

⁶ Mango 2007, 56.

⁷ Herrin 2016, 418.

⁸ Herrin 2016, 382; Sivrioğlu 2018, 191, res. 9.

söylenbilir. Buna bir de kısa bir süreliğine de olsa Constantinopolis'in Latinler tarafından işgal edilmesi ve bölgeye yerleşen Latinlerde eklenince, güney Marmara kıyıları başta olmak üzere neredeyse tüm Bithynia Türkler, Latinler ve Bizanslılar arasında bir mücadele alanına dönmüştür. Nitekim, Kapıdağ Yarımadası ve çevresindeki adalar Bizanslılar ile Latinler arasında sürekli gidip gelmiştir. Bununla birlikte bölgenin deniz ve kara ticareti için önemli geçiş yolları üzerinde olması burada İtalyan tacirlerin de çeşitli üsler kurmalarına neden olmuştur⁹. MS 14. yüzyıl başlarında ise, Bizanslıların isteğiyle Türklerle mücadele etmek amacıyla Katalanların yerleşerek karargâhlarını kurdukları bölge, Sultan Orhan Dönemi'nde artık tamamen Türklerin yönetimine girmiş olsa da uzun bir dönem etnik yapısını korumayı başarmıştır.

Güncel Araştırmalar

Antik Çağ'dan itibaren yerleşimin görüldüğü bu bölge yakın zamanda kapsamlı bir çalışma alanı olmakla birlikte, bölge tarihine ilişkin çalışmaların 18. yüzyıla kadar indiği, hatta Covell'in 17. yüzyıldaki Anadolu seyahatlerinde bölgeye uğradığı ve buradaki bazı kalıntılar hakkında bilgiler aktardığı söylenebilir¹⁰. Ancak Covell dahil bölgeye gelen araştırmacı ve seyyahların ağırlıklı olarak Kyzikos'a odaklandıkları, bu büyük kentin kalıntı ve harabelerini sıklıkla ele aldıkları görülür.

Kyzikos haricinde bölge tarihi ve yerleşimleri hakkında kısıtlı da olsa bilgi veren araştırmacıların başında ise, 18. yüzyıl başlarında Kapıdağ Yarımadası'na gelmiş Lucas gelir. Lucas, bölgeyi ve bölgedeki adaları gezmiş, Erdek ilçe merkezinin hemen yanı başındaki kale kalıntılarını detaylıca tanımlamış, burası ve bölge hakkında bilgiler aktarmıştır¹¹. Yine 18. yüzyılda bölgeyi ziyaret eden La Mottraye Erdek yerleşimin hemen karşısındaki Zeytinli Ada ve ada üzerindeki manastır ile birlikte diğer adalara yaptığı ziyaretlerden bahsetmektedir¹². Bir diğer 18. yüzyıl gezgini Pococke'de başta Kyzikos olmak üzere yarımada'daki yerleşimleri ve bazı adaları ziyaret ederek bilgiler aktarmıştır. Bununla birlikte Pococke'nun Güney Marmara kıyılarının neredeyse tamamını içine alan haritası, bölgedeki yerleşim yerlerini ve adaları toplu bir şekilde göstermesi bakımından oldukça önemlidir¹³.

19. yüzyıla gelindiğinde bölgeye yapılan seyahat ve gezilerin arttığı görülür. Buna göre 19. yüzyıl önemli gezginlerinden Prokesh'in bölgedeki adalara bazı ziyaretler gerçekleştirdiği, bu adalar üzerinde çeşitli kalıntılara rastladığını biliyoruz¹⁴. Yine benzer tarihlerde bölgeye gelen Lechevalier'in Kyzikos kenti hakkında detaylı bilgiler verdiği anlaşılır¹⁵. Cuinet'in de bölge hakkında izlenimlerini aktardığı¹⁶, Hamilton'un ise Lucas tarafından daha önce tespit edilen kalıntıları da ele alarak detaylı bir analiz gerçekleştirdiği görülür¹⁷.

Aynı şekilde Ramsay tarafından piskoposluk listeleri referans alınarak hazırlanan Anadolu'nun tarihi coğrafyasında bölge kentlerinin de zikredildiği açıktır¹⁸. Dönemin en önemli gezginlerinden Texier ise bölgede uzun süre kalarak

---

⁹ Hasluck 1910, 21.

¹⁰ Covell 1998, 341-343.

¹¹ Lucas 1712, 44-45.

¹² La Mottraye 1727, 470-472.

¹³ Pococke 1745, C.II, 111-121.

¹⁴ Prokesh 1831, 256-258.

¹⁵ Lechevalier 1800, 25-27.

¹⁶ Cuinet 1895, 277-78.

¹⁷ Hamilton 1842, 98-100.

¹⁸ Ramsay 1890, 227.

gözlemlerde bulunmuş, bazı eserlerin gravürlerini hazırlayarak adalar başta olmak üzere Kapıdağ Yarımadası'nın Bizans tarihi hakkında önemli veriler sunmuştur¹⁹.

Yine 19. yüzyılda, tam olarak 1825 yılında kaleme alınmış bir el yazması olan Georgios Kyzikenos'un bölge tarihi ve sosyal yapısı hakkında net ifadelerde bulunduğu anlaşılır²⁰. Aynı yüzyılın sonlarına doğru, 1894 yılında Yunan Patrikhanesi tarafından adalar dahil olmak üzere Kapıdağ çevresindeki tüm dini yapıların durumlarını tespit etmek ve bir listesini çıkarmak üzere görevlendirilen Gedeon'un bölgedeki gezilerinin sonuçlarını aktardığı eseri, Bizans ve sonraki dönemler için oldukça önemlidir²¹.

Fakat şüphesiz Kapıdağ Yarımadası ve adaları da kapsayan en detaylı çalışmanın Hasluck tarafından 20. yüzyılın başlarında gerçekleştirildiği anlaşılır. Marmara Takımadaları'nı ele alan kısa makalesi ile birlikte²², bölge arkeolojisine katkısı tartışılmaz olan Kyzikos temalı kitabı oldukça önemlidir²³. Bu eser Kyzikos kentine yoğunlaşmakla birlikte, Hasluck kentin yakın ve uzak çevresini de topografik, arkeolojik ve tarihsel bakımdan ele alarak oldukça başarılı bir çalışma ortaya koymuştur. Daha önce Covell ve Lucas ile birlikte, La Mottraye, Texier ve Gedeon gibi daha birçok kişinin not ettiği eserleri – kalıntıları ele almış, tamamını yerinde görerek bilgiler sunmuştur.

İçinde bulunduğumuz yakın dönemde ise bölge hakkında Ertüzün tarafından hazırlanan eserin, bir yerel tarih çalışması ötesinde olduğunu kabul etmeliyiz²⁴. Kapıdağ Yarımadası ve adalardaki birçok eseri yerinde gören ve önceki çalışmaları derleyerek aktaran bu çalışma, bölge tarihi bakımından oldukça önemlidir.

Giros tarafından Bithynia Ortaçağ kalelerinin ele alındığı araştırma kapsamında kısa da olsa Erdek bölgesindeki kalelerin ele alınması²⁵ ve yine son dönemde Zeynep Mercangöz'ün Balıkesir ilinin Ortaçağ – Bizans dönemini kapsayan askeri mimarlık çalışmaları kısmen bölge ile ilişkili olup oldukça önemlidir²⁶. Bununla birlikte U. T. Sivrioğlu tarafından hazırlanan güncel bir tarihçe, görselleri ile birlikte alana katkı sunan bilgilerle doludur²⁷. Ayrıca, makalemizin yayın hazırlıklarını bitirmeye yaklaştığımız şu günlerde, Bizans tarih ve arkeoloji çalışmaları için bir başvuru niteliği taşıyan ve Avusturya Bilimler Akademisi tarafından hazırlanan *Tabula Imperii Byzantini* serisinin, Bithynia ve Hellespontus bölgelerine yoğunlaşan 13. cildinin K. Belke tarafından yayınlandığını da söyleyelim. Bahsi geçen cilt içerisinde Kapıdağ Yarımadası ve Marmara Takımadaları ile ilgili son derece değerli bilgiler bulmak mümkündür²⁸.

Ancak belki de yakın zamanda bölge üzerinde yapılan en kapsamlı çalışmaların doğrudan Bakanlık izni ile gerçekleştirilen kazı ve yüzey araştırmalarından geldiği açıktır. Buna göre Zeytinli Ada Manastırında sürdürülen kazıların bölge Bizans tarihini aydınlatmaya devam edeceği şüphesizdir²⁹. Adalarda yapılan su altı çalışmalarında ortaya çıkarılan Bizans batıkları aynı şekilde oldukça değerlidir³⁰. Ayrıca yakın zamanda kısa süreli de olsa gerçekleştirilen bazı yüzey araştırmaları ve

---

¹⁹ Texier 1862, 160-165.

²⁰ Kyzikenos 1825.

²¹ Gedeon 1895.

²² Hasluck 1909, 6-18.

²³ Hasluck 1910.

²⁴ Ertüzün 1999.

²⁵ Giros 2003, 212-213.

²⁶ Mercangöz 2003, 31-50.

²⁷ Sivrioğlu 2018, 181-199.

²⁸ Belke 2020.

²⁹ Öztürk – Kındığılı 2018, 145-163.

³⁰ Günsenin 1996, 257-373; Günsenin 1997, 97-105; Günsenin 1998, 295-306.

kurtarma kazılarının bölgenin Bizans yerleşimleri hakkında bizlere değerli bilgiler sunduğunu kabul edebiliriz³¹.

Kapıdağ Yarımadası'nda (Artake) Bizans Kalıntıları:

a. Erdek Kalesi: Kapıdağ Yarımadası'nın batı kıyılarında, Bizans döneminde önemli bir metropolis olan Artake³² ya da bugünkü ismi ile Erdek yerleşim yerinin güneydoğusunda, Seyitgazi Tepesi olarak anılan konik tepe üzerinde bir kale ve bu kalenin üzerine oturduğu tepenin etrafını çevrelediği anlaşılan bazı sur kalıntıları yer alır. Önceleri St. Simeon ya da Murad bayırı olarak adlandırılan kale kalıntısının yer aldığı bu tepeden Strabon (XII. 8.11), Melanos Burnu olarak söz eder. Nitekim, Talbert tarafından hazırlanan Barrington Atlas'da da burasının Melanos olarak işaretlendiği görülür³³.

İlk olarak 17. yüzyılda ünlü gezgin J. Covell tarafından ziyaret edilen bu tepe ve kale kalıntısı³⁴, sonrasında birçok gezginin notları arasında zikredilmiştir. Lucas tarafından yaklaşık bir yüz yıl sonra görülen ve oldukça sağlam, dış görünüşü bakımından estetik bir yapı olarak tanımlanan kale kalıntılarının, on kadar dörtgen kuleye sahip olduğu belirtilir³⁵. Ardından Hamilton tarafından ziyaret edilen ve ilk kez bugünkü ismi ile 'Seyid Gazi Kalesi' olarak tanımlanan tepe üzerindeki bu kalıntılar hakkında kısmen bazı bilgiler verilmiştir³⁶.

Melanos Burnu üzerindeki tepede yer alan ve Erdek Kalesi olarak tanımlanan bu yapı ile ilgili olarak ilk kapsamlı bilginin, Hasluck tarafından verildiği görülür. Şematik de olsa tepenin topografik bir planına yer veren Hasluck, kale ile ilgili olarak iki tanesi giriş kapısını koruyan toplam altı adet dörtgen planlı kulesinin bulunduğu ve bu kuleleri birbirine bağlayan duvarların ise kimi yerde 6.00m. ye ulaşan, oldukça kalın nitelikte olduklarını söyler³⁷. Daha önce bu kale kalıntısı ile ilgili olarak Lucas'ın dörtgen biçimli on kuleden söz etmesi dikkate alındığında, Hasluck'un ziyareti arasında geçen yaklaşık iki asırlık sürede kalede yoğun bir tahribatin yaşandığı anlaşılıyor. Nitekim son olarak 1989-1994 yılları arasında bölgede araştırmalar gerçekleştiren Giros, kalenin durumu hakkında bilgiler vermiş, birbirine yaklaşık 30.00 m. mesafede birçok kule bulunduğunu belirtmiştir³⁸.

Bölge tarihi ile ilgili yaptığı çalışmalardan tanıdığımız Ertüzün'ün kale ile birlikte tepenin zirvesinde yer alan bazı kalıntıları da içeren yapılar topluluğu hakkında verdiği bilgiler ve bu yapıların genel planı oldukça değerlidir³⁹ (Fig. 2-3). Bununla birlikte Türkiye Arkeolojik Yerleşimleri (TAY) projesi kapsamında Seyitgazi Tepesi üzerinde yer alan bu kalenin Erdek Kalesi adı altında ele alındığını ve kısa da olsa mimari evreleri, yapı teknik ve özellikleri hakkında bilgiler verildiğini görebiliriz. Buna göre Hasluck'tan aktararak kalenin ilk yapım evresinin Erken Roma Dönemi

³¹ Asgari 1981, 117-118; Şahin 2005, 27-39; Polat 2005, 205-216; Dündar vd. 2019, 523-552.

³² Günümüz Erdek yerleşim yerinin altında kalmış olan Artake, bugün yoğun nüfusu ve kalabalık bir yerleşim dokusu ile dikkat çeker. Antik kent ile ilgili olarak ilçe merkezindeki küçük bir açık hava müzesinde yer alan eserler haricinde maalesef günümüzde bir yapı ya da buluntudan söz etmek oldukça güçtür. Artake ile ilgili olarak bkz. Belke 2020, 420-422.

³³ Talbert 2000, harita no: 52.

³⁴ Covell 1998, 341-342.

³⁵ Lucas 1712, 44.

³⁶ Hamilton 1842, 98-103.

³⁷ Hasluck 1910, 18, fig. 1.

³⁸ Giros 2003, 212, no:30.

³⁹ Ertüzün 1999, 206-210.

olduğu ancak günümüze ulaşmış kalıntıların Ceneviz ya da Venedik ekleri olabileceği belirtilmiştir⁴⁰.

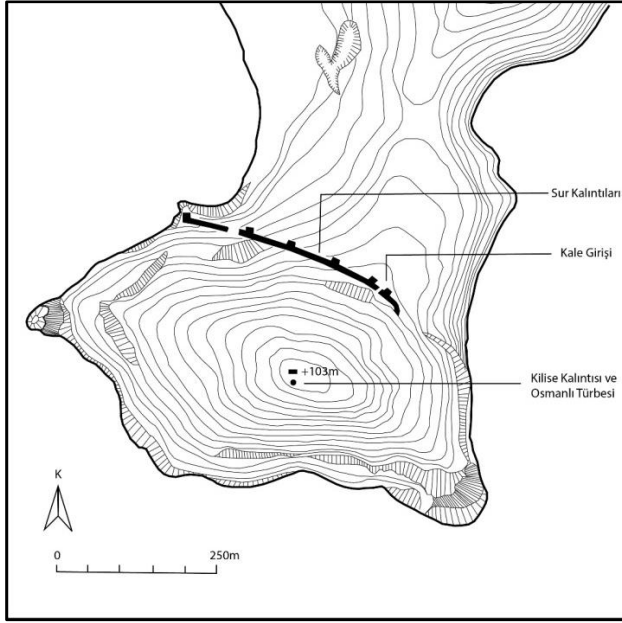

Fig. 2: Seyitgazi Tepesi (Melanos Burnu) ve Erdek Kalesi surları (Ertüzün 1999'dan işlenerek)

Fig. 3: Erdek açıklarından Melanos Burnu

Fig. 4: Kale surlarından günümüze ulaşan bazı kalıntılar

Ancak gözlemlerimize göre, ağırlıklı olarak içinde bol miktarda keramik – tuğla kırıkları yer alan bir kireç harcı ile moloz dolgu kullanılarak inşa edilmiş duvarlar, granit veya mermer bloklarla kaplanmıştır (Fig. 4). Zira bölgeyi yakın zamanda ziyaret eden ve kaleden Paleo Kastro, yarımadadan ise Melanos Akroterion olarak bahseden Belke'ye göre de mevcut haliyle kale duvarlarının dış kaplama olarak mermer ya da granit bloklara sahip olması gerekir⁴¹. Günümüze oldukça küçük bir kısmının ulaşabildiği bu bloklar, olasılıkla çevredeki antik yerleşmelerden toplanan devşirme parçalardır. Bu şekilde dış yüzeyde düzgün bir görünüm elde edilen dış kabuk ve iç kısımda ise moloz dolgudan oluşan bir duvar tekniğinin kullanıldığı anlaşılır. Bu savunma yapılarında ağırlıklı olarak Komnenoslar Dönemi'ne atfedilen bir duvar tekniği olup, Bithynia Bölgesi'ndeki çoğu kalede ayırt edici bir özellik olarak karşımıza çıkar⁴².

Özellikle de Propontis kıyılarından başlayarak kuzeyden güneye, Mysia ovasını geçerek Batı Anadolu'daki önemli kentlere ulaşan doğal yol güzergahları üzerinde inşa edilen çoğu Komnenoslar Dönemi kalesinin benzer teknikte inşa edildiği söylenebilir. Bunlardan ilki Balıkesir ilinin Manyas ilçesindeki eski Manyas olarak bilinen Poimaneon Kalesi'dir. Antik Çağ'dan beri yerleşim gören ve Laskarisler Dönemi'nde Latinler ile Türkler arasındaki mücadelede önemli bir yere sahip olan bu kale, Komnenoslar Dönemi'nde elden geçirilmiş, onararak mukavemeti

⁴⁰ Akyürek vd. 2007; Hasluck 1910, 19.

⁴¹ Belke 2020, 767, fig. 158.

⁴² Komnenoslar dönemi savunma yapılarındaki duvar teknikleri ve özellikleri için bkz. Foss - Winfield 1986, 145-150.

arttırılmıştır. Nitekim bu döneme ait onarım izleri duvarlar üzerinde yapılacak gözlemlerle kolaylıkla takip edilebilir⁴³. Yine aynı yol üzerinde yer alan Akhyraos Kalesi (Balıkesir), ve Pegadia Kalesi (Bigadiç) ile birlikte Lopadion Kalesi (Ulubat)'nin tıpkı Erdek Kalesi gibi benzer teknik ve özelliklere sahip Komnenoslar Dönemi yapıları olduğunu söyleyelim⁴⁴. Bir diğer benzer örnek ise; bu doğal yolun hemen batı ekseninde, Çanakkale'ye bağlı Çan ilçe sınırlarındaki Sapan Hisar Kalesi'dir. Granikos Vadisi'nde yer alan ve Çanakkale Boğazı'na ulaşan Rhodius Vadisi ile bağlantı kurarak, bu vadinin Kapıdağ Yarımadası önlerine kadar ulaşmasını sağlayan bir başka doğal yol üzerindeki bu kale, yapılan değerlendirmeler sonrası Orta Bizans dönemi sonlarına, MS 10. – 11. yüzyıllara tarihlenir⁴⁵. Plan özellikleri ve duvar yapım tekniği bakımından ele aldığımız Erdek Kalesi ve sözünü ettiğimiz örneklerle yakın benzerlikler gösterir.

Bununla birlikte bölgeyi 17. yüzyılda ziyaret eden ve kaleden bahseden Covell, duvarlarda bazı mimari parça ve süslemelerin varlığından söz etse de⁴⁶ bunların çizim ya da fotoğraflarına yer vermediğinden, bu eserler ya da kalenin süsleme özellikleri hakkında bir yorum getirmek zor olacaktır. Zira eldeki mevcut veriler ışığında, 2017 yılında ziyaret ettiğimiz Seyit Gazi tepesinin ve tepe üzerindeki kalenin maalesef bugün aktarılanların çok uzağında olduğu ve oldukça tahrip edildiği anlaşılmaktadır. Yukarıda sözünü ettiğimiz surlar ve surlarla ilişkili kuleler dışında kale ile ilgili herhangi bir kalıntı günümüze ulaşmamıştır.

b. Muhla Kalesi (Keramidas Surları): Kapıdağ Yarımadası'nın batısında, bugünkü Erdek ilçe merkezi ile Ocaklar Köyü arasındaki yüksek tepe üzerinde yer alan kalıntılar, Muhla Kalesi ya da Keramidas Surları olarak tanımlanır⁴⁷. Öncesinde Prokesh tarafından Paleo Kastro olarak anılsa da⁴⁸, Erdek'in yaklaşık olarak 5.00km. kuzeyindeki bu kale kalıntısından ilk olarak kapsamlı bir şekilde Hasluck söz eder⁴⁹. Hasluck tarafından 1233 yılında Haçlılardan Jean de Brienne'nin kontrolüne geçtiği belirtilen kalenin, Bizanslılar ile Latinler arasında bölge kontrolü için oldukça önemli olduğu anlaşılır⁵⁰.

Yaklaşık olarak 200.00x400.00m. ölçülerindeki bir alana yayılmış olan kale, duvarlarının üzerine oturduğu yüksek tepenin kuzeydoğu ve güneybatı eteklerinde yer almaktadır. Altısı yuvarlak biri ise dörtgen planlı olmak üzere toplam 7 kulesi bulunan surların güneydoğu tarafında, kalenin giriş kısmı bulunmakla birlikte, Ertüzün tarafından burasının bir zamanlar kubbeli olduğu belirtilir⁵¹. Bugün için yoğun bitki örtüsü ve moloz yığınları ile kaplı olan kalenin neredeyse tamamı yıkıntı halinde olup, sadece bu giriş kısmındaki kulelerden kalenin güneybatısında yer alanı ayakta kalmayı başarabilmiştir (Fig. 5). Bununla birlikte, kalenin içinde, güneydoğu köşesine yakın bir yerde 10.00x5.00m. ölçülerinde ve yaklaşık 8.00m. derinliğinde dikdörtgen biçimli bir sarnıç yer alır. Kireç ve granit taşı ile örülmüş sarnıcın duvarları su geçirimini önlemek için kalın bir sıva ile kapatılmıştır⁵².

⁴³ Hasluck 1910, 115-123.

⁴⁴ Mercangöz 2003, 35-45.

⁴⁵ Çaylak-Türker 2015, 237, fig. 5-6.

⁴⁶ Covell 1998, 343.

⁴⁷ Hasluck 1910, 20.

⁴⁸ Prokesh 1831, 256.

⁴⁹ Hasluck 1910, 20.

⁵⁰ Hasluck 1910, 19.

⁵¹ Ertüzün 1999, 237.

⁵² Belke 2020, 664.

Fig. 5: Muhla kalesi güneybatı kule kalıntısı (A. Halat'dan)

Kısmen ayakta kalmayı başarabilmiş kalıntılardan, orta ve büyük boy moloz taşların içerisinde seramik ve tuğla kırıklarının kullanıldığı kireç harçlı bir dolguya sahip olduğu anlaşılan kale duvarlarının, yaklaşık 2.00m. kadar bir kalınlıkta inşa edildikleri görülür. Üzerine oturduğu tepenin güneybatı eteğinde yer alan kule kalıntısının duvarlarına bakarak kaleye ait bu kalın duvarların, yüzeyi farklı boylardaki kesme ve kaba yonu taşların düzgün sıralar halinde örülerek aralarına yatay konumda tuğlaların yerleştirildiği bir teknikte inşa edildiğini söyleyebiliriz. Duvarlarda devşirme malzeme ya da blok taş kullanımı tespit edilmemekle birlikte, burasının da tıpkı Melanos tepesindeki Erdek Kalesi gibi bir Komnenoslar Dönemi yapısı olduğu kabul edilebilir. Zira iç kısımda kireç harcı ile birlikte moloz taşların kullanıldığı kalın bir dolgu ile dış kısımda kesme taşlardan düzgün sıralar halinde örülerek aralara tuğlaların yerleştirildiği yapıım tekniği bize doğrudan Komnenoslar Dönemi savunma yapılarını hatırlatır⁵³. Dolayısı ile Muhla Kalesi'nin Bizans'ın geç dönemlerinde Erdek Kalesi ile birlikte yarımada'nın batı kıyıların savunmasında önemli bir rol oynadığı, hatta Komnenoslar zamanında giderek artan yabancı akınlara karşı ülkenin savunması için Akhyraos ve Pegadia gibi, bir dizi kale tarafından oluşturulan yeni savunma hattının kuzey uzantısında, zincirin önemli bir halkası olduğu söylenebilir.

c. Kharaki (İlhanköy) Kalesi: Yarımada'nın tam olarak kuzeybatı uzantısı olarak tanımlayabileceğimiz bir noktada, kuzey rüzgarlarına karşı oldukça uygun bir doğal liman vazifesi gören küçük bir koy bulunur. Bu küçük koyun hemen üzerindeki kayalıklardaysa bir başka kale kalıntısının varlığı dikkati çeker. Bugünkü Doğanlar ve Narlı köyleri arasında, İlhanköy olarak adlandırılan yerleşim yerinin hemen yanı başında bulunan bu kalıntılardan, tıpkı Muhla Kalesi gibi ilk olarak Hasluck söz eder. Hasluck tarafından kaleye ait çeşitli yazıtlar, mimari bloklar ve yapı elemanlarının etrafa yayıldığı bilgisi⁵⁴, sonrasında Ertüzün tarafından da aktarılan bilgiler arasındadır. Ertüzün, geçmişte bir Bizans ya da Yunan köyü olarak tanımladığı Kharaki (İlhanköy)'de, bir kale kalıntısı ve kalenin çevresine dağılmış bazı mimari parçaların görülebilir olduğundan bahseder⁵⁵. Ancak günümüzde

⁵³ Foss – Winfield 1986, 145-150; Mercangöz 2003, 35-45.

⁵⁴ Hasluck 1910, 28.

⁵⁵ Ertüzün 1999, 248.

anılan mevkii de kale ile ilgili olarak çok az bir yapı kalıntısının günümüze ulaştığı, bahsi geçen mimari blok ve yapı elemanlarının ise yok olup gittikleri görülür (Fig. 6).

Topografik olarak yarımadanın kuzeybatı köşesinde, Marmara Adası ve bölgedeki diğer adaları kontrol edebilecek bir konumda yerleştirildiği anlaşılan bu kaleye ait az miktardaki kalıntının ise, bugün yapının plan şeması hakkında herhangi bir fikir verebilecek nitelikte olmadıkları, yığıntı halindeki basit kalıntılar olduğu anlaşılır. Nitekim, yaptığımız gözlemlerde duvarların dış yüzeylerine ait herhangi bir kaplama izinin günümüze ulaşmadığı, mevcut kalıntıların blok taşların sökülmesi sonucu açığa çıkmış olan iç dolgudan ibaret oldukları ve bağlayıcı olarak da herhangi bir devşirme parçaya rastlanmadığı görülmüştür. Bu nedenle yapı hakkında herhangi bir tarih önerisi yapmak oldukça zordur. Bununla birlikte yüzeyde görülebilen bazı niteliksiz seramik kırıkları ve parçaları kalenin ya da kale olabilecek bu savunma yapısının tarihi ya da niteliği hakkında fikir vermekten hayli uzaktırlar.

Fig. 6: İlhan köy kalesinden günümüze kalan duvar kalıntıları

Ancak buna rağmen, yüzeyde görülebilen küçük ve orta boy diyebileceğimiz moloz taşlar ve tuğla kırıklarından oluşan iç dolguya sahip bu duvar kalıntılarının, Bizans savunma yapılarının genel niteliklerini taşıdığını söyleyebiliriz. Öyle ki, az evvel sözünü ettiğimiz ve Erdek Yarımadası'nın batı kıyılarında yer alan Komnenoslar Dönemi kalelerinin konumları dikkate alındığında ve bahsi geçen kalelerin bu dönemde meydana getirilmiş olan savunma hattının kuzey uzantısında, güneye inen doğal yolların başlangıç noktasında yer aldıkları düşünüldüğünde, İlhan köy'de tespit ettiğimiz kale kalıntılarının da bu kalelerle yakın ilişki içerisinde, mevcut savunma hattının bir parçası olduğu düşünülebilir. Nitekim, İlhan köy bu iki kalenin hemen kuzey aksında, yarımadanın ucunda oldukça korunaklı ve stratejik bir konumdadır. Dolayısıyla Propontis'den gelerek Artake limanına uğrayacak olan gemilerin kontrolü ve güneye inen yolların başlangıcının güvenliği için burası Kapıdağ Yarımadası'nda bulunan iki Komnenoslar Dönemi savunma yapısı ile ilişkili olmalıdır.

d. Peramo (Karşıyaka Köyü) Bizans Kilisesi: Kapıdağ Yarımadası'nda bahsi geçen kale kalıntılarının tam tersi aksda, yarımadanın doğu kıyılarında da önemli sayılabilecek bazı Bizans yerleşimlerine ait kalıntıların varlığı bilinmektedir. Bunlardan en önemlisi Peramo olarak bilinen bugünkü Karşıyaka Köyü'nde yer alır. Kapıdağ Yarımadası'nın güneydoğusunda bulunan bu yerleşim yerinin tarihi Hasluck'a göre MS 12. yüzyıla kadar iner⁵⁶. Başta Evliya Çelebi olmak üzere 18. ve 19. yüzyıllarda bölgeyi ziyaret eden gezginler tarafından kalabalık ve büyük bir yerleşim yeri olarak tanımlanan Peramo'da⁵⁷, son yıllarda gerçekleştirilen bir kurtarma kazısı sonrası⁵⁸, yerleşimin tarihinin Hasluck'un belirttiği 12. yüzyıldan da öncesine kadar indiği kesinlik kazanmıştır⁵⁹.

Nitekim, 2003 yazında gerçekleştirilen kurtarma kazıları sonrası, küçük bazilikal planlı bir Bizans kilisesi ortaya çıkarılmıştır. Yapılan değerlendirmelerde, üzerine geç dönemde benzer planda inşa edilmiş Panagia Taksiarhis adındaki bir başka kilisenin oturtulduğu anlaşılan bu yapı, sonrasında yerleşim yerinin Türk kimliği kazanması ile birlikte, her iki kilise yapısının da üzerine inşa edilen camiden dolayı uzun bir süre tanımlanamamıştır. Zira, Hasluck dahil bölgeyi ziyaret eden seyyah ve araştırmacıların, neredeyse hiçbirinin bu Bizans kilisesinden bahsetmeyişinin nedeni de bu olmalıdır.

İnşasında çok sayıda Roma Dönemi mimari parçasının devşirme yapı elemanı olarak kullanıldığı anlaşılan kilisenin tabanlarının opus sectile, duvarlarının ise fresklerle süslendiği kazılarda ortaya çıkarılan buluntulardan rahatlıkla anlaşılabilir⁶⁰. Yine kazılar sırasında açığa çıkarılan çok sayıdaki Bizans Dönemi'ne ilişkin seramik parçası ve mimari bazı yapı elemanlarının kilisenin niteliğini anlayabilmemiz bakımından önemli olduklarını söyleyebiliriz⁶¹.

İçten 19.90m. uzunluğunda ve 13.80m. genişliğinde olan kilise yaklaşık olarak 275.00m²'lik bir alana oturur. Yaklaşık 1.20m.'ye varan genişlikleri ile oldukça güçlü görünümdeki kilisenin duvarları, kesme taş – moloz taş ve tuğlanın kireç harcı ile bir araya getirildiği bir teknikte inşa edilmiştir.

Kazılar sonrası elde edilen veriler ışığında kilisenin doğu – batı doğrultusunda, kareye yakın dikdörtgen planlı ve üç nefli, haçvari kubbeli bazilika plan tipinde olduğu söylenebilir. Merkezi mekânın dört yönde eş derinlikte haç kolları ile genişletildiği görülür. Batı cephesinde yapı boyunca uzanan dikdörtgen bir narteks, doğuda ise biri ortadaki ana apsis diğer ikisi ise yan apsis olmak üzere, dışa taşkın toplam üç apsis bulunur (Fig. 7). Kilisenin üzerine daha sonraki dönemlerde oturduğu anlaşılan Panagia Taksiarhis Kilisesi'nin doğrudan bu plan üzerine yükseldiği anlaşılar.

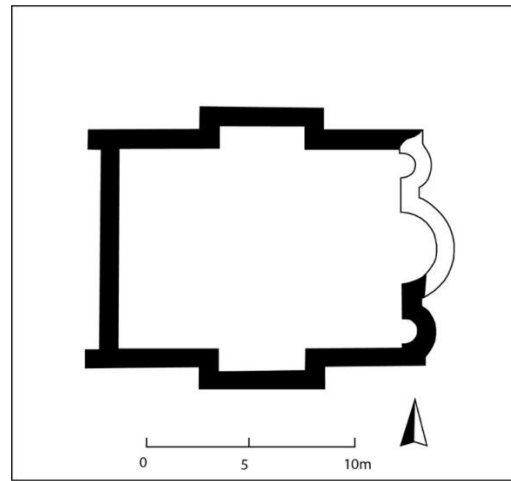

Fig. 7: Peramo Bizans Kilisesi planı (Şahin 2005'den işlenerek)

⁵⁶ Hasluck 1910, 29.

⁵⁷ Ertüzün 1999, 246.

⁵⁸ Şahin 2005, 27-39.

⁵⁹ Belke 2020, 907.

⁶⁰ Şahin 2005, 32.

⁶¹ Şahin 2005, 37-39.

Bununla birlikte içerisinde üç mezarın da tespit edildiği yapı, burada kazıları gerçekleştiren yetkililer tarafından ele geçen buluntular ve bazı mimari özellikler ışığında Orta Bizans dönemin başları diyebileceğimiz MS 6. ya da 7. yüzyıllara tarihlenir⁶². Ancak kilise yapısının plan şeması dikkate alındığında, Bithynia Bölgesi'nde benzer plan kurgusunda ve yapım tekniğinde inşa edilmiş kiliselerin en erken MS 8. yüzyıl başlarına tarihlendiği görülür. Örneğin, İznik'te yer alan Hyakinthos Manastırı Koimesis Tes Theotokos Kilisesi, Peramo'da bulunan ve kurtarma kazıları sonucu ortaya çıkarılan kilise ile oldukça yakın bir plan şemasına sahiptir. Boyut olarak benzer ölçülerdeki yapı, kubbeyi taşıyan güçlü destekleri ve doğuda yer alan içten yuvarlak dıştan ise üç cepheli apsislerinin dışında fazla bir değişiklik göstermez ve MS 8. yüzyıl başlarına tarihlenir⁶³. Bir başka haçvari kubbeli bazilika örneği yine İznik'te Kilise 2 (Hagos Tryphonos Kilisesi) olarak bilinen yapıdır, ki bu yapı biraz daha geç bir döneme, MS 11. yüzyıl sonrasına tarihlenir⁶⁴. Son olarak Gemlik'te Kurşunlu Köyü Theophanes Manastırı Kilisesi'nin gerek haçvari kubbeli bazilika biçimindeki plan özellikleri gerekse inşa ve teknik özellikler bakımından Peramo Kilisesi ile karşılaştırılabilecek bir diğer örnek olduğunu söyleyebiliriz. Nitekim bu yapı da Orta Bizans dönemin sonları diyebileceğimiz MS 12. yüzyıla tarihlenir⁶⁵. Yine Mudanya'da yer alan Ioannes Theologos Pelekete Manastırı Kilisesi ve Trigleia Manastırı İsa Kilisesi'nin bölgenin önemli yapıları olduklarını ve haçvari kubbeli bazilikalara benzer biçimde Kapalı Yunan haçı plan özellikleri ile MS 8. yüzyıl başlarına tarihlendiklerini hatırlayalım⁶⁶.

e. Yapıcıköy Kilisesi: Bölgeyi ziyaret eden Hasluck yarımadanın kuzeyinde yer alan bu köyde bir kilise gördüğünü ve bu kilisenin olasılıkla Bizans Dönemi'ne ait olabilecek daha erken dönem kalıntıları üzerine oturduğunu belirtmiştir. Nitekim, kilise çevresine dağılmış biçimde çok sayıda Bizans sütun başlığı ve mimari yapı elemanının burada erken döneme ait bir kiliseye işaret ettiğini aktarır⁶⁷.

Bugün için köyde mevcut olan ve oldukça harap bir durumda olan okul yapısı, olasılıkla Hasluck'un görmüş olduğu ve eserinde bahsettiği kilisedir. Bu yapı mübadele sonrası cemaati kalmadığından terk edilmiş ve bir zaman sonra okul yapısı olarak kullanılmıştır. Günümüzde oldukça harap durumda olan yapı onarılmayı beklemekle birlikte, Hasluck tarafından yapı çevresine dağılmış oldukları belirtilen Bizans Dönemi'ne ait mimari parçalar ise maalesef yok olmuş durumdadırlar. Sadece okul içerisinde Erken Bizans Dönemi'ne tarihlenen, kısa kenarlarından birinde haç betimi bulunan İon-İmpost tipi bir başlık tespit edilmiş olup, olasılıkla Hasluck'un sözünü ettiği erken dönem kalıntılarına aittir.

f. Tatlısu Köyü Bizans Kilisesi: Yarımadanın güneydoğusunda yer alan Tatlısu Köyü'nde bir kilise kalıntısı ve çeşme bulunmaktadır. Ancak bu kilisenin apsis ve güney yan duvarının sadece bir kısmı günümüze ulaşabilmiştir. Kireç harcının bağlayıcı olarak kullanıldığı düzgün kesilmiş taş ve tuğla ile inşa edildiği anlaşılan kilisenin duvarlarında *cloisonne* – çerçeveli duvar tekniğinin başarılı bir biçimde uygulandığı görülür. Düzgün kesilmiş taşların etrafının enine ve dikine tuğlalarla çevrelendiği bu duvar tekniğine dayanılarak, yapının olasılıkla Komnenoslar zamanına ait olabileceği söylenebilir⁶⁸ (Fig. 8-9). Daha önce herhangi bir gezgin ya da araştırmacı tarafından bilgi verilmeyen yapının, sadece duvarlarının bir kısmı

⁶² Şahin 2005, 36.

⁶³ Peschlow 2004, 204.

⁶⁴ Eyice 1983, 157-159.

⁶⁵ Mango – Ševčenko 1973, 257.

⁶⁶ Mango – Ševčenko 1973, 236-238, 242-248.

⁶⁷ Hasluck 1910, 24.

⁶⁸ Dündar vd. 2019, 541.

değil olasılıkla düzgün kesilmiş büyük boy mermer bloklardan meydana gelen taban döşemeleri de günümüze ulaşmayı başarmıştır. Bugün için özel mülkiyete ait bir bahçe içerisinde yer alan bu kalıntının çevresinde daha detaylı ve sistematik çalışmaların yapılması gerekmektedir. Gerekli izinler alındıktan sonra yapılacak bazı temizlik ve kazı çalışmaları yapının niteliği hakkında eminiz ki daha net fikirler sunacaktır.

Fig. 8: Tatlısu köyü Bizans kilisesi duvar detayı

Fig. 9: Tatlısu köyü Bizans kilisesi taban döşemeleri

g. Çeltikçi Köyü Bizans Kilisesi: Kyzikos antik kentinin yukarısındaki tepelerde kurulmuş olan Çeltikçi Köyü yerleşim yerinin hemen dışında bir manastır ve kiliseye ait bazı kalıntıları bulunur. Köyün yaklaşık olarak 1.6km. kuzeyindeki Düzalan Mevkii denen yerde manastıra ait temel kalıntıları ve taban mozaikleri kısmen günümüze ulaşabilmiştir. Erdek yolu üzerinde, Kilisesırtı olarak anılan yerde ise, kiliseden geriye bazı temel izleri ile çevreye dağılmış çift sütunlar, templon kaideleri ve benzeri bazı mimari parçalar kalabilmiştir⁶⁹ (Fig. 10-11). 2.00m.'ye yaklaşan uzunlukları ile olasılıkla bir kilisenin naos bölümünde, orta nef ve yan nefler arasında ya da narteks ile galeri bölümlerinde kullanıldıkları anlaşılan çift sütunların oldukça sağlam oldukları ve tarihlendirme konusunda küçük de olsa bazı fikirler verebileceklerini kabul edebiliriz. Zira, çift sütunların başkent üslubu diyebileceğimiz biçimde alt ve üst bölümlerinin dikdörtgen formunda, düz bir plinthus ve abaküsle sonlanan tipte oldukları, başlıklarının ise monolit biçimde işlenerek gövdeden yatay bir şeritle ayrıldıkları görülür. Bu özelliklerinden dolayı, MS 5. ya da 6. yüzyıllara ait olduklarını söyleyebileceğimiz bu çift sütunların en yakın benzerleri Bursa ve Mudanya çevresi başta olmak üzere⁷⁰, yakın zamanda Çanakkale'de tespit edilmiş olup⁷¹, Erken Bizans Dönemi'ne tarihlenirler.

⁶⁹ Dündar vd. 2019, 544.

⁷⁰ Ötüken 1996, Taf. 21 Res. 4-5.

⁷¹ Türker 2018, 255-259, kat. no. 433-435, 437.

Fig. 10: Çeltikçi köyü Bizans kilisesine ait kalıntılar

Fig. 11: Kiliseye ait çift sütun

Marmara Takımadalarında Bizans Kalıntıları:

a. Marmara (Prokonnesos) Adası: Antik Çağ'dan bu yana Prokonnesos⁷² olarak bilinen Marmara Adası merkez köyü sınırları içerisinde Bergaz denilen mevkii de bazı duvar kalıntılarının varlığı dikkat çeker. Deniz kıyısındaki kalın duvar kalıntısının kireç harç ve moloz taş örgülü kalın bir duvar olması, daha çok Bizans Dönemi yapım tekniklerine işaret eder⁷³. Ertüzün tarafından bir görseline yer verilen bu duvar dönemin inşa tekniklerini yansıtmakla birlikte⁷⁴, bugün için çevresinde herhangi bir yapı ya da yapılara ait iz bulunmaması niteliği konusunda bizleri düşündürmektedir.

Yine Marmara Adası Gündoğdu Köyü'nün sahildeki meydanında Bizans ve sonrası diyebileceğimiz dönemlere ait bazı mezar taşları, kuyu bileziği ve zeytinyağı – şarap üretimine ilişkin pres vb. çeşitli mimari elemanlar bulunmaktadır (Fig. 12). Ancak, Marmara Adası'nda Bizans Dönemi'ne ilişkin en önemli kalıntı, şüphesiz Saraylar Köyü'nde yer almaktadır. Marmara Adası'nın kuzeydoğusunda yer alan Saraylar Köyü'nün eski adının 'Palatia' olduğu bilinir. Köyü 18. yüzyılda ziyaret eden gezginler, buranın adadan çıkarılan mermerlerin gemilere yüklenecek çeşitli yerlere nakledildiği bir yerleşim olduğundan söz ederken, 19. yüzyıl ortalarında Palatia'ya gelen Texier burada 'Iustinianos Sarayı' olarak adlandırdığı bir yapıdan uzun uzun bahseder ve eserinde bir gravür çizimine yer verir⁷⁵. Ancak Texier'in uzun uzun bahsettiği ve eserinde gravürüne yer verdiği bu yapıdan günümüze maalesef pek bir şey kalmamıştır (Fig. 13). Bugün sadece yapıya ilişkin olarak tuğla hatıllı mermer duvarın küçük bir kısmı mevcuttur.

⁷² Belke 2020, 940-947.

⁷³ Ertüzün 1999, 269.

⁷⁴ Ertüzün 1999, 270, res. 78.

⁷⁵ Texier 2002, 278-279.

Fig. 12: Gündoğdu köyünde sahilde bulunan kalıntılar

Fig. 13: Saraylar köyünde (Palatia) bulunan Bizans yapısına ilişkin gravür çizimi (Texier 2002)

Texier'in gravüründeki yapının ikiz pencere ve kemerli pencerelere, balkonlu ön cepheye sahip bir saray ya da konut yapısının ön cephesini anımsatır biçimde olması ilginçtir. Başkentteki Tekfur Sarayı ya da Laskarisler'e ait Nymphaion Sarayı'nda gördüğümüz bu cephe uygulaması, Orta Bizans sonu ya da Geç Bizans diyebileceğimiz bir döneme aittir. Araştırmamız kapsamında yerinde gördüğümüz bina kalıntısının ise, bugün için tuğla kuşaklarından yalnızca ikisinin kaldığı ve kemerli pencerelerin ise kaybolduğu görülür. Sadece küçük bir kısmı günümüze ulaşabilmiş olan duvar kalıntısının yapım teknikleri dikkate alındığında ise, yapının Iustinianos Dönemi'nde inşa edilmiş bir MS 6. yüzyıl yapısı olduğu söylenebilir (Fig. 14-15). Zira, birkaç sıra taş yığını üzerine dört ya da beş sıra tuğla dizisi konularak oluşturulan duvar tekniğinin, ağırlıklı olarak Erken Bizans Dönem'de kullanıldığı birçok yapı mevcuttur. Bununla birlikte adanın bu dönemde mermer ithalatında oldukça faal olduğu düşünüldüğünde, Constantinopolis'e bağlı bir üst düzey memur için böylesi bir yapının burada inşa edilmesi gayet olasıdır.

Bununla birlikte adanın bu dönemde yoğun olduğu kabul edilen mermer üretimi ve ithalatına ilişkin en önemli kanıtlar, şüphesiz Marmara Adası Açık hava Müzesi olarak adlandırılan alanda sergilenen eserlerdir. Uzun yıllar adada arkeolojik kazılar gerçekleştiren Nuşin Asgari'nin kişisel çabaları sonrası oluşturulan bu açık hava müzesinde bugün Bizans Dönemi'ne ilişkin çok çeşitli plastik eserler yer almaktadır. Bunlar arasında çeşitli tip sütun ve başlıklarla birlikte çift sütunlar, sütunceler, tempon kuruluşlarına ait bazı paye ve korkuluk levhaları dikkat çeker (Fig. 16-17). Nitekim, Erken Bizans Dönem'e ait olduğu anlaşılan ve üstünde küre üzerinde Latin haçı bulunan bir tempon levhası, bugün oldukça iyi bir durumda günümüze ulaşmıştır. Benzerleri başta İstanbul Ayasofya Kilisesi olmak üzere⁷⁶ Bursa çevresi dini yapılarında⁷⁷ ve Çanakkale'de⁷⁸ görülen eser, Prokonnesos'un bu dönemdeki üretim potansiyelini ortaya koymasından önemlidir.

⁷⁶ Guidobaldi vd. 2005, 319-330, res. 3.

⁷⁷ Ötüken 1996, Taf. 17, res. 1.

⁷⁸ Türker 2018, 180-181, 517-518 kat. no. 231-234.

Fig. 14: Bizans yapısından günümüze kalan duvar kalıntısı

Fig. 15: Duvar kalıntısından detay

Fig. 16: Marmara adası açık hava müzesi

Fig. 17: Açık hava müzesinden bir templon levhası

Ayrıca ada çevresindeki batıklardan ele geçen çok sayıdaki Bizans Dönemi'ne ait amphoranın Çınarlı Köyü Kültür ve Sanat Severler Derneği Müzesi'nde sergilendiği görülür. Erken Bizans Dönem'e ait amphoralarla birlikte, önemli sayıda geç döneme tarihlenen Günsenin tipi amphora burada yer almaktadır⁷⁹.

Tüm bunların yanı sıra adalar içerisinde en büyük olan Marmara Adası'nda, Kapıdağ Yarımadası'ndaki askeri savunma sistemi zinciri ile ilişkilendirebileceğimiz bir de kale kalıntısının bulunduğunu belirtelim. Bu kale, adanın topografik olarak en yüksek noktasını teşkil eden Nato tepesinin kuzeyindeki Viranköy olarak adlandırılan mevkide, vadinin iç kısımlarındaki düzlük bir tepe üzerinde yer alır (Fig. 18). Tepeyi kuşattığı anlaşılan kalenin güney duvarının bir kısmı ile iki yarım daire formundaki kulesi ayakta, diğer kısımları ise yıkık vaziyettedir⁸⁰ (Fig. 19-20). Düz ve yassı biçimli yöresel kayrak taşlarının, yumuşak bir harçla düzensiz

⁷⁹ Sivrioğlu 2018, 196. Res. 10-13.

⁸⁰ Dündar vd. 2019, 529.

biçimde, kabaca yerleştirilmeleri ile inşa edilen kale içerisinde birçok yapının kalıntıları bugün yığıntı biçiminde görülebilmektedir. Denizden görünmeyecek şekilde vadinin içine gizlenen kalenin benzer biçimde ve teknikte inşa edilmiş çağdaş örneklerini Bithynia Bölgesi'nde, özellikle de bölgenin doğu kısmında görmek mümkündür. İzmit Körfezi'nde Kibotos ya da Xerigordos olarak bilinen Çoban Kale kalıntılarının, tıpkı Viranköy'deki kale kalıntısı gibi düz yassı biçimli taşların oldukça yumuşak ve katkılı bir harç kullanılarak kabaca bir araya getirildiği bir teknikte inşa edildiği görülür. MS 11. yüzyıl sonlarına tarihlenen ve I. Haçlı seferleri sırasında oldukça önemli bir rol oynamış olan kalenin, tıpkı Viranköy'deki gibi yarım daire formunda dört kulesi bulunur⁸¹. Yine Bithynia'da aynı tarihlerde inşa edilmiş olan ve Sefiler Hisar olarak tanımlanan kalenin de Viranköy Kalesi'ne oldukça benzer bir şekilde, düz ve yassı taşların yığma duvar tekniğinde inşa edildiği görülür⁸².

Fig. 18: Viranköy'de bulunan kale kalıntısı

Fig. 19: Kale kalıntısının duvarlarından detay

Fig. 20: Kale kalıntısının ayakta kalan kulesi

b. Paşa Limanı (Avlonia) Adası: Antik Çağ'da Halone⁸³, Bizans Dönemi'nde ise Avlonia olarak bilinen adada, Balıklı Köyü olarak adlandırılan yerleşim yerinin muhtelif yerlerindeki çeşitli mimari elemanlar, bir zamanlar burada var olduğu anlaşılan eski bir Bizans kilisesine ait olmalıdırlar (Fig. 21-22). Bu eserlerden, Bithynia Bölgesi için tipik özellikler gösterdikleri anlaşılan çift sütunun alt ve üst bölümleri dikdörtgen formunda düz bir plinthus ve abaküsle sonlanan tiptedir. Abaküs altında defne yaprağı kabartmalarının yer aldığı başlık kısmının ise monolit biçimde işlenmiş ve gövdeden yatay bir şeritle ayrıldığı görülür. Hatırlanacağı gibi,

⁸¹ Foss 1996, 67, Fot. 64-65.

⁸² Foss 1990, 176.

⁸³ Belke 2020, 589.

bu özelliklere sahip bir erken Bizans Dönemi kilisesine ait oldukları anlaşılan çift sütunların benzerleri Erdek'de Çeltikçi Köyü'nde tespit edilmişlerdi. Bu eserlerin Bursa yöresi⁸⁴ ve Çanakkale'de⁸⁵ de aynı döneme tarihlenen örnekleri mevcuttur. Diğer nitelikli eser ise, kırık ve bir bölümünün eksik olduğu anlaşılan bir templon levhasıdır. Eser üzerinde iki kademeli çerçeve içine alınmış bir madalyon ve bu madalyon içerisinde kolları uçlara doğru genişleyen bir Yunan haçı vardır. Ayrıca madalyonun zambak motifleri ile çevrelendiği görülür. MS 5. ya da 6. yüzyıllara tarihlenebilecek bu eserin de yine MS 6. yüzyıla tarihlenen benzerleri Güney Marmara kıyılarında rahatlıkla görülebilir⁸⁶.

Adanın kuzey kıyısında yer alan Poyrazlı Köyü'nün civarında ise, lahit tekneleri ve kapakları başta olmak üzere, çeşitli mimari parçalar dağılmış biçimde görülebilir. Bunlar arasında Erken Hıristiyanlık Dönemi'ne ait olduğu anlaşılan bir lahit önemlidir. Yaklaşık olarak 2.30x0.63x0.41m. ölçülerinde, dikdörtgen prizma formunda ve iç kısmı oyularak biçimlendirilmiş lahdin her iki kısa yüzünde kabartma olarak simetrik biçimde yerleştirilmiş birer Yunan haçı bulunur. Bunlardan ilki serbest duran ve kolları uçlara doğru genişleyen biçimde iken, ikincisi bir madalyon içine alınmış olup, yine kolları uçlara doğru genişler biçimdedir (Fig. 23-24). Bölgede tespit edilen birçok plastik eserden farklı olarak, kireç taşından yapıldığı anlaşılan lahit, kısa kenarlarında yer alan haç bezemelerden dolayı olasılıkla MS 5. ya da 6. yüzyıllara aittir. Nitekim, daha çok impost tipi başlıklarda, parapheet levhalarında veya templon levhaları üzerinde gördüğümüz kolları uçlara doğru genişleyen madalyon içerisine alınmış benzer haç bezemeli eserler MS 6. yüzyıla tarihlenirler⁸⁷. Bununla birlikte lahdin form ve ölçü olarak bir benzerinin, bugün Amasya Arkeoloji Müzesi'nde yer aldığını ve MS 4. – 6. yüzyıllar arasına tarihlendiğini de söyleyelim⁸⁸.

Son olarak Paşa Limanı adasının güneydoğusundaki küçük bir yarım adacığın kuzey ucunda yer alan Tuzla Köyü iskelesinin hemen önünde, Erken Bizans Dönem'e ait bazı sütun, başlık ve kaide gibi mimari öğelerin varlığı dikkat çeker (Fig. 25-26). Bu parçaların buraya nereden geldiği kesin olmamakla birlikte, ada içerisindeki diğer buluntular dikkate alındığında, olasılıkla antik Halone veya Bizans Avlonia'sına ait çok sayıda buluntu bugün çevreye dağılmıştır. Nitekim bu eserler arasında kısa kenarlarında birer Latin haçı bulunan impost, benzer örnekler ışığında MS 5. ya da 6. yüzyıllara tarihlenebilir⁸⁹. Yine yumurta ok silmeleri ile dikkat çeken bir Korinth başlığı, kısmen uçları kırık ve aşınmış durumdaki abaküs yaprakları ile çevrelenmiş olup, yakın çevrede bulunan çok sayıdaki benzer örnekler ışığında, tıpkı impost gibi MS 5. - 6. yüzyıllara ait olmalıdır⁹⁰. Son olarak bir başka Korinth tipi başlık, bir yüzündeki godron motifi ile oldukça ilgi çekicidir. Bu eserin diğer başlıklar ile aynı döneme ait olduğunu söyleyebiliriz⁹¹.

⁸⁴ Ötügen 1996, Taf. 21, Res. 4-5.

⁸⁵ Türker 2018, 255-259, kat. no. 433-35, 437.

⁸⁶ Mango – Ševčenko 1973, 271, Fig: 145-146.

⁸⁷ Mango – Ševčenko 1973, 249, Fig: 76; Ötügen 1996, Taf. 37, res. 3.

⁸⁸ Keskin 2018, 1667-1078.

⁸⁹ Ötügen 1996, Taf. 38, Res 5.

⁹⁰ Ötügen 1996, Taf. 34, Res 1-2.

⁹¹ Ötügen 1996, Taf. 30, Res.2.

Fig. 21: Balıklı köyünde bulunan çift sütun

Fig. 22: Balıklı köyünde bulunan templon levhası

Fig. 23: Poyrazlı köyünde bulunan lahit

Fig. 24: Lahit üzerinde bulunan ve madalyon içine alınmış haç

Fig. 25: Tuzla köyü iskelesinde bulunan impost

Fig. 26: Tuzla köyü iskelesinde bulunan Korinth tipi başlıklar

c. Avşa (Aphisia) – Türkeli Adası: Hasluck'a göre⁹² yerleşim tarihi oldukça eski olan Paşa Limanı adasının batısında bulunan ve eski adı Aphisia⁹³ olan ada, 18. yüzyılda burasını ziyaret eden gezginlerin bazı eski kalıntılar görüp not ettiği bir yerdir. Her ne kadar günümüzde gezginler tarafından bahsi geçen kalıntılarla ilgili herhangi bir ize ulaşmak mümkün olmasa da, kuruluş tarihi 1638 yılına kadar inen Hagios Georgios Manastırı oldukça iyi bir durumdadır⁹⁴ (Fig. 27).

Fig. 27: Avşa Adası Hagios Georgios Manastırı

Fig. 28: Avşa adasında bulunan bazı kalıntılar

Bugün için yerleşim tarihi oldukça eski olduğu anlaşılan adada çevreye dağılmış bazı eski eserler tespit edilmiş olup, bunların ağırlıklı olarak Geç Roma ya da Erken Bizans dönemlerine ait oldukları söylenebilir. Belediye binası önünde sergilenen bazı sütun tanburları, sütun başlıkları ve zeytinyağı preslemede kullanılan donanımlar, olasılıkla adadaki bu dönemlere ait eski yapılardan kalan kısıtlı sayıda kalıntılardır (Fig. 28).

d. Ekinlik (Kutali) Adası: Avşa Adası'nın kuzeybatısındaki bu küçük ada ile ilgili olarak Hasluck, oldukça eski bir tarihe olasılıkla Antik Çağ'a kadar inen bir tarihi geçmişi olduğunu belirtir⁹⁵. Ayrıca irili ufaklı birçok kilisenin bulunduğu adanın, özellikle MS 13. yüzyılda Frenkler tarafından yağmalanan büyük bir manastıra da sahip olduğunu aktarır⁹⁶. Belke ise, burada daha önce bulunmuş ve sonrasında Bandırma Müzesi'ne kaldırılmış olan mezar steli benzeri bazı eserlerden yola çıkarak, adanın Roma döneminden itibaren önemli bir yerleşim alanı olduğunu, Bizans Dönemi ve sonrasında ise burada manastırlar kurulduğunu, bunlarında Marmara Takımadaları'ndaki ve Kapıdağ Yarımadası'ndaki diğer manastırlar ile bağlantılı olduğunu söyler⁹⁷.

⁹² Hasluck 1910, 36.

⁹³ Belke 2020, 408-409.

⁹⁴ Deniz kıyısında kurulmuş olan manastır ile ilgili olarak son yıllarda bir kurtarma kazısı yapılmış, manastırdaki yapılar en azından temel seviyesinde açığa çıkarılarak mevcut planı ortaya konmuştur. Bugün bir açık hava müzesi biçiminde düzenlenmiş yapı ile ilgili olarak bkz. Polat 2005, 205-216.

⁹⁵ Hasluck 1910, 37.

⁹⁶ Hasluck 1910, 37.

⁹⁷ Belke 2020, 701.

Fig. 29: Ekinlik adası iskele meydanında sergilenen kalıntılar

Fig. 30: Ekinlik adasından bir çift sütun

Ancak, yakın zamanda gerçekleştirdiğimiz yüzey araştırmaları sırasında, maalesef adada bu bahsedilenler ile ilgili bir buluntu ya da bulguya rastlayamadık. İskele meydanında sergilenen bazı mermer korkuluk levhaları, çift sütun ve sütuncelerin ise (Fig. 29-30), olasılıkla adanın güney kıyısında yer alan ve bugün adadaki tek yerleşim yeri olan köydeki kiliseye ait olmalıydılar. Bir zamanlar köy meydanında yer alan bu kilisenin üzerine, bugün tıpkı Peramo'daki gibi bir cami inşa edilmiş olup, kilise ile ilgili herhangi bir iz mevcut değildir.

e. Zeytinli Ada – Meryem Ana Manastırı: Bugün bölgedeki en önemli Bizans Dönemi arkeolojik SİT alanı olarak kabul edebileceğimiz ada, Kera Panagia isimli Meryem Ana Manastırı'na ev sahipliği yapar. Kıyıya oldukça yakın mesafede oldukça küçük bir ada, belki de kayalık diyebileceğimiz bu alanda (Fig. 31), 2007 yılından itibaren Kültür Bakanlığı'nın izinleri ile Prof. Dr. Nurettin Öztürk tarafından arkeolojik kazı ve onarım çalışmaları gerçekleştirilmektedir. Bu bakımdan çalışma kapsamımız dışında olan ada ve manastır yapısı ile ilgili olarak kazı başkanlığı tarafından hazırlanan güncel yayınlar ve kazı raporları takip edilebilir⁹⁸.

Fig. 31: Zeytinli Ada Meryem Ana Manastırından görünüm

⁹⁸ Öztürk – Kındıgılı 2018, 145-163.

f. Tavşan (Meksa) Adası: Bugün için üzerinde herhangi bir yerleşim bulunmayan ve yaşam olmayan bu ada olasılıkla Ortaçağ'da küçük de olsa bir yerleşim alanı olarak kullanılmıştı. Zira, Prokesh burada iki büyük sarnıç ve bir kale kalıntısı bulunduğundan bahseder. Burasının İstanbul boğazında yer alan Ceneviz kalesine benzer biçimde uzun ve dikdörtgen bir yapı olduğunu, üç geniş kulesi ve iki yanda da kulelerle desteklenen bir girişi bulunduğunu söyler⁹⁹. Bugün için ulaşımın sadece küçük kayık ve teknelerle yapılabildiği bu adada, günümüzde herhangi bir kale ya da sarnıç benzeri yapı kalıntısından bahsetmek hayli güçtür. İlginç olarak bu kalıntılardan Prokesh'den alıntılar yaparak bahseden Hasluck'da detaylı bir bilgi vermez¹⁰⁰.

Ertüzün ise adaya yaptığı bir ziyaret sonrasında, burada herhangi bir kale ya da yapı kalıntısı olmasa da birtakım eserler bulunduğunu ve bunları dönemin Erdek Müzesi olarak anılan açık hava sergisine götürdüğünü belirtir¹⁰¹. Bu eserlerin Bizans Dönemi'ne ait oldukları ve birinin haç bezemeli bir impost başlık, diğerlerinin ise bitkisel bezemelerle süslü korkuluk levhaları olduğu anlaşılır.

Sonuç

Bölge tarihi ve çalışma boyunca değerlendirmeye çalıştığımız kültür varlıklarının durumu göz önüne alındığında, Kapıdağ Yarımadası'nın ve yanı başındaki adaların gerek askeri ve siyasi, gerekse sosyal, ekonomik ve dini bakımdan Bizans'ın erken dönemlerinden itibaren önemli bir yerleşim alanı olduğu anlaşılır. Nitekim, yarımadanın güney ucundaki Kyzikos Antik Çağ'dan bu yana büyük bir metropolit, darphane ve askeri merkez olmaya devam etmiş, her ne kadar kent eski görkeminden uzaklaşmış olsa da ismi hep anılmıştır. Yine bu dönemde Kyzikos'un yanı başındaki Artake öne çıkmış, bölge ticaretinde artan önemi ile hatırı sayılır bir yerleşim haline gelmiştir. Bununla birlikte Arapların başkente gerçekleştirdikleri ilk kuşatma sırasında bölge topraklarının üs olarak kullanılması yanında, Latinler ile Bizanslılar arasındaki mücadelede ve yine Türklerin Anadolu'ya yerleşmeye başladıkları dönemde stratejik bir rol oynaması bölgenin niteliği için önemli kabul edilmesi gereken bazı durumlardır. Ayrıca Katalanların Anadolu'ya ilk ayak bastıkları yer ve yönetim merkezi olması burasını tarih boyunca etkin bir siyaset alanı olduğunu gösterir.

Bununla birlikte, yarımadanın sahip olduğu doğal limanları, verimli ve bereketli toprakları ile ekonomik olarak da Bizans Dönemi boyunca sakinlerine rahat bir yaşam ortamı sunduğu açıktır. Benzer şekilde Prokonnesos'da mermer üretiminin Antik Çağ'dan bu yana devam ettiği ve uzak eyaletlere bu mermerlerden elde edilen işlenmiş ya da yarı işlenmiş ürünlerin ticaretinin Bizans merkezi yönetimi için önemli bir ekonomik etkinlik olduğu anlaşılır.

Bölgenin bütün bu gelişmeler doğrultusunda dini bir çekim alanı olması ve başta manastırlar olmak üzere çeşitli dini yapılar için uygun bir ortam sunması ise gayet doğaldır. Zira, çalışma boyunca ele aldığımız Bizans Dönemi'ne ait kilise yapılarına ait bazı mimari kalıntılarla birlikte, yine mimariye bağlı olarak gelişen bazı plastik eserlerin varlığı, burasının Bizans'ın erken dönemlerinden itibaren dini bir kimlik kazanmaya başladığını açıkça ortaya koyar. Bu kimliğin yakın tarihe kadar bölgedeki manastır yapıları başta olmak üzere kilise ve benzeri dini yapıların birçoğunun ayakta oluşu ile oldukça uzun süre geçerliliğini koruduğu söylenebilir.

---

⁹⁹ Prokesh 1831, 256.

¹⁰⁰ Hasluck 1910, 19.

¹⁰¹ Ertüzün 1999, 231

Fakat daha da önemlisi, bölgenin Bizans Dönemi'nin ilerleyen yıllarında Hellespont (Çanakkale Boğazı)'a bir alternatif olan ve başkentten güneye inen yolların başlangıcında, bu yolların kontrolünü sağlayan bir pozisyonda olduğudur. Kyzikos'dan başlayarak güneye, önce Poimaneon (Manyas)'a ve oradan Aesepos (Gönen) Vadisi üzerinden Adramytteion (Edremit) Körfezi'ne ya da doğal vadilerden geçerek daha güneye Pergamon (Bergama)'a ve oradan da Thyateria (Akhisar) ve Philamenion (Alaşehir)'a uzanan yol ağı başlangıcının Kapıdağ Yarımadası'na hatta adalara kadar uzandığı kabul edilebilir. Nitekim, Aesepos Vadisi üzerinde, Skamender Vadisi ile birleşerek boğaza alternatif bir doğal geçiş yolu üzerinde bulunan ve Orta Bizans Dönem'e tarihlenen Asarkale¹⁰² veya biraz daha içerideki vadilerde konumlanmış olan Akhyaos ile Pegadia Kaleleri'nin¹⁰³ inşa tarihleri ve yapım teknikleri göz önüne alındığında, tümünün esasında bir bütünün parçası oldukları anlaşılır.

Özellikle, Erdek Seyitgazi tepesi üzerindeki kale ve devamında Muhla Kalesi ile birlikte İlhanköy'deki Kale ya da savunma yapısının, Propontis'ten başlayarak bütün Mysia Ovası'nı geçen ve güneydeki önemli Bizans yerleşimlerine ulaşan doğal yol güzergahına hakimiyet için inşa edilen bir dizi Komnenoslar Dönemi kalesinin meydana getirdiği savunma zincirinin ilk halkaları olduğu söylenebilir. Bilindiği gibi I. Manuel Komnenos (1143-1180) Neokastron temasını yeniden organize ederken, aralarında Pergamon, Khliara ve Adramytteion'un da bulunduğu pek çok kaleyi yeni sur ve kulelerle güçlendirmiş, bölgede yeni savunma hatları kurarak kaleler inşa ettirmişti¹⁰⁴. Böylece imparatorluk giderek artan Türk akınlarına karşı hem daha iyi savunulabilecek hem de sınırlar güvenli hale getirilerek kuzeyden güneye ulaşım devam ettirilebilecekti. Dolayısıyla, Constantinopolis'den güneydeki yerleşimlere ulaşabilmek için, ilk olarak deniz yoluyla Kapıdağ Yarımadası'ndaki korunaklı limanlara varmak ve sonrasında güvenliği az önce sözünü ettiğimiz kalelerle sağlanmış olan doğal vadilerden geçmek gerekiyordu. Hatta Prokonnesos'daki Viranköy Kalesi'nin de bu dönemde inşa edilmiş bir savunma yapısı olduğunu düşündüğümüzde, başkentten güneye inen yolların ve sınırların güvenliğinin daha karaya varmadan, adalar üzerinden başladığı anlaşılır. Dolayısıyla Marmara Adası'ndaki bu kale ile Kapıdağ Yarımadası'nın batı yakasında yer alan diğer kalelerin kendi içinde bir savunma hattı çizdikleri, bölgenin güvenliğini ile birlikte imparatorluğun yol ağındaki güvenlik içinde de oldukça önemli oldukları söylenebilir.

---

¹⁰² Çaylak-Türker 2016, 24-30. Ayrıca bkz. Çaylak-Türker 2014, 192-196.

¹⁰³ Mercangöz 2003, 35-40.

¹⁰⁴ Foss 1998, 161.

KAYNAKÇA

- Akyürek – Tiryaki – Çömezoğlu – Ermiş 2007
- E. Akyürek – A. Tiryaki – Ö. Çömezoğlu – M. Ermiş, *Türkiye Arkeolojik Yerleşimleri 8. Bizans / Marmara*, İstanbul, 2007.
- Asgari 1981
- N. Asgari, “Saraylar Köyü (Marmara Adası) 1980 Çalışmaları”, *Kazı Sonuçları Toplantısı 3*, Ankara, 1981, 117-118.
- Belke 2020
- K. Belke, *Bithynien und Hellespont*, *Tabula Imperii Byzantini* 13, Wien, 2020.
- Cantacuzenus 1832
- Cantacuzenus (Kantakuzinos), *Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae* (Kitap I), Bonn, 1832.
- Covel 1998
- J. Covel, *Dr. John Covel Voyages en Turquie 1675-1677*, Çev. J. P. Grelois, Paris, 1998.
- Cuinet 1895
- V. Cuinet, *La Turquie D’Asie* (IV), Paris, 1895.
- Çaylak-Türker 2014
- A. Çaylak-Türker, “Archaeological Survey of Early Christian – Byzantine Period on the Valleys that Reached the Hellespont”, *Araştırma Sonuçları Toplantısı 31/1*, Ankara, 2014, 192-196.
- Çaylak-Türker 2015
- A. Çaylak-Türker, “The Byzantine castle on Granicus Valley: Sapan Hisar” *Turkish Studies* 10/1, 2015, 229-250.
- Çaylak-Türker 2016
- A. Çaylak-Türker, “Asarkale on the Upper Aisepos Valley” *International Journal of Humanities and Social Science Invention* 5/7, 2016, 24-30.
- Çaylak-Türker 2018
- A. Çaylak-Türker, *Byzantine Architectural Sculpture in Çanakkale*, Ankara, 2018.
- Dündar – Acioğlu - Koçyiğit 2019
- M. Dündar – Y. Acioğlu – O. Koçyiğit, “Ortaçağ’dan Günümüze Balıkesir İli Yüzey Araştırması 2017 Yılı Çalışmaları”, *Araştırma Sonuçları Toplantısı 36/2*, Ankara, 2019, 523-552.
- Ertüzün 1999
- R. M. Ertüzün, *Kapıdağı Yarımadası ve Çevresindeki Adalar*, İstanbul, 1999.
- Eyice 1983
- S. Eyice, “Die Byzantinische Kirche in der Naeh des Yenişehir Tores zu İznik (Nikaia) Kirche”, *Materialia Turcica* VII – VIII, Bochum, 1983, 152-159.
- Foss – Winfield 1986
- C. Foss – D. Winfield, *Byzantine Fortifications. An Introduction*, University of South Africa, 1986.
- Foss 1990

- A. Foss, "Byzantine Malagina and the lower Sangarius", *Anatolian Studies* 40, 1990, 162-183.
- Foss 1996
- C. Foss, *Surveys of Medieval Castles of Anatolia II. Nicomedia*, Ankara, 1996.
- Foss 1998
- C. Foss, "Byzantine Responses to Turkish Attacks: Some Sites of Asia Minor", *Aetos: Studies in Honour of Cyril Mango*, Ed. I. Ševčenko – I. Hutter, Stuttgart, 1998, 154-171.
- Gedeon 1895
- M. Gedeon, *Προικοννησος - Proikonnesos*, İstanbul, 1895.
- Giros 2003
- B. Giros, "Les Fortifications Medievales", *La Bthynie au Moyen Age*, Ed. B. Geyer – J. Lefort, Paris, 2003, 209-225.
- Guidobaldi – Barsanti – Valle - Flaminio – Paribeni - Yalçın 2005
- A. G. Guidobaldi – C. Barsanti – M. D. Valle – R. Flaminio – A. Paribeni – A. B. Yalçın, "Ayasofya Müzesi Bizans Plastik Eserler Koleksiyonu", *Araştırma Sonuçları Toplantısı* 23/1, Ankara, 2005, 319-330.
- Günsenin 1996
- N. Günsenin, "1994 Yılı Marmara Adaları Sualtı Araştırması", *Araştırma Sonuçları Toplantısı* 13, Ankara, 1996, 357-373.
- Günsenin 1997
- N. Günsenin, "1995 Yılı Marmara Adaları Sualtı Araştırması", *Araştırma Sonuçları Toplantısı* 14, Ankara, 1997, 97-105.
- Günsenin 1998
- N. Günsenin, "1996 Yılı Marmara Adaları Yan Taramalı Sonar Araştırması Ekinlik Adası Mermer Batığı", *Araştırma Sonuçları Toplantısı* 15, Ankara, 1998, 295-305.
- Hamilton 1842
- W. J. Hamilton, *Researches in Asia Minor*, London, 1842.
- Hasluck 1909
- F. W. Hasluck, "The Marmara Islands", *The Journal of Hellenic Studies* 29, 1909, 6-18.
- Hasluck 1910
- F. W. Hasluck, *Cyzicus*, Cambridge, 1910.
- Herrin 2016
- J. Herrin, *Bir Ortaçağ İmparatorluğunun Şaşırtıcı Yaşamı*, Çev. U. Kocabaşoğlu, İstanbul, 2016.
- Hüryılmaz 2003
- H. Hüryılmaz, "Antik Dönemde Balıkesir", *Bitek Kent: Balıkesir*, Ed. F. Özden, İstanbul, 2003, 11-30.
- Keskin 2018
- E. Keskin, "Erken Hıristiyanlık Dönemine Ait Bir Lahit", *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 11/2, 2018, 1067-1078.
- Kyzikenos 1825
- G. Kyzikenos, *Αναγραφή της κνζίκου*, Athens, 1825.

Lechevalier 1800

J. B. Lechevalier, *Voyage de la Propontide et du Pont-Euxin*, Paris, 1800.

Lucas 1712

P. Lucas, *Voyage du sieur Paul Lucas fait par ordre du Roy dans la Grèce, l'Asie Mineure, le Macedonie et l'Afrique*, C.I, Paris, 1712.

Mango 2007

C. Mango, *Bizans. Yeni Roma İmparatorluğu*, Çev. G. Ç. Güven, İstanbul, 2007.

Mango – Ševčenko 1973

C. Mango – I. Ševčenko, "Some Churches and Monasteries on the Southern Shore of the Sea of Marmara", *Dumbarton Oaks Papers* 27, 1973, 235-277.

Mercangöz 2003

Z. Mercangöz, "Bizans Çağında Balıkesir", *Bitek Kent: Balıkesir*, Ed. F. Özden, İstanbul, 2003, 31-50.

Mottraye 1727

A. La Mottraye, *Voyages du Sr. A de La Mottraye en Europe, en Asie et en Afrique*, A La Haye, 1727.

Ötüken 1996

Y. Ötüken, *Forschungen und Nodwestlichen Kleinasiens Antike und Byzantinsche Denkmaler in der Provinz Bursa*, Tübingen, 1996.

Öztürk – Kındıǧlı 2018

N. Öztürk – B. K. Kındıǧlı, "Zeytinliada Meryemana Manastırı", *Bandırma ve Yakın Çevresi Tarihi*, Ed. U. T. Sivrioǧlu, Bursa, 2018, 145-163.

Pachymeres

G. Pachymeres, *Bizanslı Gözüyle Türkler*, Çev. İ. B. Barlas, İstanbul, 2009.

Peschlow 2004

U. Peschlow, "Nikaia / İznik Kiliseleri", *Tarih Boyunca İznik*, İstanbul, 2004, 200-217.

Polat 2005

G. Polat, "Avşa Adasındaki Hagios Georgios Manastırı", *Müze Kurtarma Kazıları Semineri* 14, Ankara, 2005, 205-216.

Prokesh 1831

A. von Prokesh, *Erinnerungen aus Aegypten und Kleinasien*, Vienna, 1831.

Ramsay 1890

W. M. Ramsay, *The Historical Geography of Asia Minor*, London, 1890.

Sivrioǧlu 2018

U. T. Sivrioǧlu, "Bizans Asırlarında Kapıdaǧı ve Çevresi", *Bandırma ve Yakın Çevresi Tarihi*, Ed. U. T. Sivrioǧlu, Bursa, 2018, 181-199.

Şahin 2005

H. Şahin, "Erdek, Karşıyaka Beldesi Bizans Kilisesi Kurtarma Kazısı", *Müze Kurtarma Kazıları Semineri* 14, Ankara, 2005, 27-39.

Talbert 2000

R. J. A. Talbert, *Barrington Atlas of the Hellenistic and Roman World*, Princeton, 2000.

Texier 1862

C. Texier, *L'Asie Mineure*, Paris, 1862.

Theophanes 1997

The Chronicle of Theophanes Confessor. Byzantine and Near Eastern History AD. 284-813,
Çev. C. Mango – R. Scott, Oxford, 1997.

Tunçdilek 1987

N. Tunçdilek, *Marmara Takım Adaları. Bugünkü Arazi Kullanım Potansiyeli,* İstanbul,
1987.

Türk 2018

M. Türk, “Geç Antikçağ Kaynakları Işığında Hellespontus Eyaleti Kentleri”, *Uluslararası Bandırma ve Çevresi Sempozyumu, Bildiriler Kitabı I. Bandırma,* 2018, 238-244.

